



Institutionen för Kulturvetenskaper
Idé och Lärdomshistoria
Lunds universitet
Magisteruppsats VT 2008
Andreas Jemn 791016-0097

Handledare: Univ. Lektor David Dunér
Examinator: Prof. Svante Nordin

**Sveriges första Polarforskare: Naturalhistorikern och Linnéanen; Anton
Rolandson Martins teologiska, filosofiska och vetenskapliga
åskådningsvärld**
Med särskild hänsyn tagen till Naturkunnigheten under svensk upplysningstid

Innehållsförteckning..

1.1 Inledning	2
1.2 Metod & Teori	6
1.3 Källor & Litteratur	8
1.4 Syfte	9
2.1 Bakgrund	13
2.2 Wolffianismen; Christian Wolffs filosofi	18
3. Martins Teologiska och Filosofiska åskådningsvärld	
3.1 Martins personliga utveckling	21
3.2 Pedagogiken	24
3.3 Naturens sammanhang	28
3.4 Om den Gudomliga försynen	34
3.5 Människan och Vetenskapen	36
4. Slutsats & Analys	50
5. Epilog	53
6. Källor & Litteratur	55
6.1 Tidigare opublicerat material	
6.2 Primärkällor	
6.3 Sekundärkällor	
7. Appendix	61
7.1 Transkriberat utdrag ur Anton Rolandson Martins uppsats "Pronoio Theologia", 1755.	
7.2 Originaluppsats Anton Rolandson Martin "Pronoio Theologia"	

1.1 Inledning

Anton Rolandson Martin föddes i Reval 1729 (1785) som andra barnet till Hovrättsrådet Roland Martin och dennes hustru Charlotta Rothkirsch. Han kom att växa upp i Åbo och fick där god undervisning av informatorer. Familjen var inte direkt välbärgad men Rothkirsch hade trots allt adligt påbrå och detta öppnade dörrarna till Åbos societet och gav sönerna Martin möjlighet att studera hos de bästa informatorerna med bland annat Borgmästaren Poppelmans barn.¹

Ungdomens bildning och fostran gav Martin en bra start på livet och på de senare kommande studierna. Hela sitt liv uppfattades Martin dock som en något besynnerlig person, ett utanförskap som han bar med sig till sin död. Denna situation bidrog till ett med åren tilltagande tungsinne. Detta utanförskap gav honom dock också mycket empati och medkänsla. Förmodligen var det detta medlidande som kombinerat med Martins förmåga som naturalhistoriker,² samt det faktum vilket han var en skicklig observatör som öppnade dörrarna till såväl Carl von Linné som Vetenskapsakademiens sekreterare Pehr Wilhelm Wargentin (1717-1783).

Naturvetenskapen kom in ganska sent i Martins liv, kanske lite ovanligt med tanke på den tidens sedvänja att placera ungdomarna vid universitet ibland före tonårens inträde. Under uppväxten var Martin mest intresserad av musik och poesi, dock med utebliven framgång hos kvinnorna. Han förblev ogift hela livet med knappt någon relation till någon kvinna, bortsett från en granne i Stockholm på 1760-talet.³ När han blev inskriven på universitetet var han osäker på sin egen framtid och hade heller inga egentliga planer på ett specifikt yrke. Universitetsstudierna inleddes 1745 då Martin var 16 år gammal.⁴ Egentligen ville han vänta en tid med att börja studera för att skriva dikter och musikstycken,⁵ men genom en bekant, De La Cluse, som förmodligen var Italienare, kom Martin i kontakt med botaniken.⁶ Han följde med honom på exkursioner i trakten kring Åbo och Helsingfors och ganska fort blev

¹ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska Anteckningar*, Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, Stockholm, [Sidan 1].

² Linné, Carl von, *Brev till Pehr Wilhelm Wargentin*, Carl von Linnés arkiv, Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, Stockholm, Uppsala 1759.

³ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska Anteckningar*, Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, [Sidorna 68-72].

⁴ Lagus, Vilhelm, *Album Studiosorum, Academiae Abonensis MDCXL-MDCCCXXVII*, Senare afdelningen 1740-1827, Helsingfors 1895, ånyo upprättad, Sidan 406.

⁵ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska anteckningar*, [Sidorna 1-2].

⁶ Mer detaljerad information om De la Cluse verkar saknas.

Martin uppmärksammad av Professor Johan Leche (1704-1764) och kom att uppmuntra honom och bli den första mentorn i den Naturvetenskapliga gärningen.

Vid akademien i Åbo kom Martin att vinna framgång för sina lyckade exkursioner och upptäckten om att trakten kring Helsingfors, under forntiden, legat under vattenytan.⁷ På så sätt kom han att tillhöra de i Finland kringresande botanikerna och naturvetenskapsmännen som under Professorn och Linnéanen Pehr Kalm utsändes i syfte att inventera Finlands flora och fauna. Framgångarna bidrog till att Martin fick äran att hålla tal på dåvarande Kronprinsen Adolf Fredriks födelsedag den 3 maj 1750.⁸

Under hela studietiden i Åbo bodde Martin i sitt föräldrahem och uppbar ett musikstipendium från akademien genom sitt ganska skickliga flöjtspelande. Samtidigt var Martin tidigt angelägen att bege sig ut i världen och framförallt önskade han sig att studera för Linné i Uppsala. Av Browallius och Lechse fick han goda betyg och lovordades när han for till Stockholm 1754, där han uppehöll sig som informator fram till 1756 då han skrev in sig på Uppsala universitet. Under tiden hade han dock haft tid att skriva en uppsats i Teologi, ”Pronoio Theologia”, vilken denna uppsats avhandlar närmare.

Martin disputerade med avhandlingen Buxbaumia 1757 vid Linnés presidium och kom följande år att tillfrågas av den sistnämnda att medfölja på ett valfångstfartyg till Arktis. Han biföll Linnés önskan och kom därmed att bli Sveriges första vetenskapligt resande till Arktiska områden. Finansiären av resan, Peter Samuelsson Bagge, kom däremot att bli mindre nöjd med Martins insats och skrev till Kungliga Vetenskapsakademiens Sekreterare Pehr Wilhelm Wargentins till om saken:

Att Herr Martin är nöider fastän Grönlandsresan icke gådt särdeles wäl
är ett prof af spaka sinnelag.⁹

Ändå kom Bagge att erbjuda Martin en ytterliggare resa till Arktis följande år på grund av att han inte var särskilt dyr i drift.¹⁰ Nu var detta dock för sent då Martin redan hade rest till Norge, på ett eget finansierat projekt, i syfte att undersöka fjällnära jordbruk och fiskerinäringens förutsättningar.¹¹ Denna resa slog ganska väl ut och Martin kunde publicera

⁷ Martin, Anton Rolandson, Självbiografiska Anteckningar, [Sidorna 5-6].

⁸ Lagus, Vilhelm, *Album Studiosorum, Academiae Aboensis MDCCCXXVII*, Senare Afdelningen 1740-1827, Helsingfors 1895, Sidorna 37-38.

⁹ Bagge, Peter Samuelsson, Brev till Pehr Wilhelm Wargentins, Wargentins arkiv, Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, 16 September 1758.

¹⁰ Bagge, Peter Samuelsson, Brev till Pehr Wilhelm Wargentins, 16 september 1758, Wargentins arkiv, Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, Stockholm

¹¹ Martin, Anton Rolandson, Självbiografiska anteckningar, [Sidorna 21-22].

ett flertal uppsatser i Vetenskapsakademiens kvartalsskrift från expeditionen. Som exempel kan nämnas *Naturlig Phosphorus, eller Rön på Fisk och Kött som lyser i mörkret*.¹² Under vistelsen i Norge skrev Martin kontinuerliga brev till Linné och Wargentin för att meddela sina rön och be om ytterliggare ekonomiskt bistånd. Dessa beviljades ofta och Linné verkade nöjd med de resultat som expeditionen inbringade.¹³

Efter Norgeexpeditionen kom Martin att drabbas av en förmodad kallbrand och han var tvungen att amputera sitt högra ben. Därefter levde han en kort tid i Stockholm för att senare åter flytta hem till Finland. Där kom han att ägna sin tid åt medicinska experiment med sin egen kropp som huvudobjekt. Flera av resultaten publicerades i Vetenskapsakademiens handlingar och Abraham Bäck var engagerad i att vidare undersöka hans texter. Kontakten med Carl von Linné och Pehr Wilhelm Wargentin behöll Martin livet ut och genom deras förtjänst kunde han uppbära en pension livet ut fram till sin död 1785.

Sten Lindroth menar i *Svensk Lärdomshistoria, Frihetstiden*, att det inte närmare är undersökt var och hur undervisning i moderna språk gick till under denna period. Tidigare under stormaktstiden fanns det för adeln språkmästare som undervisade i de moderna språken. Dessa fanns kvar under frihetstiden men språkkunskaperna blev mer av allmän egendom då.¹⁴ I alla fall gäller det för den icke adliga delen av befolkningen men framväxande borgarklassen med akademisk utbildning.¹⁵ I denna uppsats kan vi svara på frågan utifrån Martins erfarenheter.¹⁶ Moderna språk studerades utanför akademierna och förmodligen ofta genom informatorer som befunnit sig utomlands, vilka på så vis kunde försörja sig genom privatlektioner. I Martins familj fanns en lång tradition av bildning och de flesta var studerade. Läroböcker i moderna språk fanns att tillgå, därefter kunde, som i detta fall, enskilda studier bedrivas. Ytterliggare verkade språkkunskaper vidarebefordras från generation till efterkommande inom bildade kretsare. En betydelsefull roll spelade informatorer och lärare med särskild kunskap i moderna språk. Martins vetenskapliga rön har inte noggrannare undersökts, varken resultaten från resan till Arktis eller Norge, dock har

¹² Martin, Anton Rolandson, *Kungliga Vetenskapsakademiens Handlingar*, Juli, Augusti och September, Kungliga Vetenskapsakademien, Lars Salvius förlag, Stockholm 1761.

¹³ Linné, Carl von, Brev till Pehr Wilhelm Wargentin, Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, Pehr Wilhelm Wargentin arkiv, 1758 [precist datum saknas].

¹⁴ Lindroth, Sten, *Svensk Lärdomshistoria, Stormaktstiden*, Norstedt Förlag, Stockholm 1975, Sidorna 44-45.

¹⁵ Lindroth, Sten, *Svensk Lärdomshistoria Frihetstiden*, PA Nordstedt & Söners förlag, Stockholm 1978, Sidorna 34-35: *De moderna språken drevs fortfarande av särskilda språkmästare inom de adliga exercitiernas ram. Men allt fler vanliga studenter deltog. Det är inte närmare utrett var och hur 1700-talets bildade svenskar, främst akademiker, lärde sig moderna utländska språk.*

¹⁶ Martin, Anton Rolandson, Självbiografiska anteckningar, [Sidan 4]:Tyskan lärde iag af mig sielft, fransyskan hos en magister, engelskan att läsa innantil af min k. far som iag sedan sielf vidare arbetade uti, ända til Hollendskan ok Italienskan.

vissa delar blivit publicerade i Vetenskapsakademiens handlingar. Till detta finns ett ganska stort material med meteorologiska observationer som Martin gjorde, vilka överhuvudtaget inte blivit analyserade. Dessa vore mycket intressanta att närmare arbeta med.

Som historiskt dokument är Martins handskrifter intressanta. Hans självbiografiska anteckningar och uppsatsen *Pronoio Theologia* utgör tillsammans med mycket annat handskriftsmaterial, främst meteorologiska undersökningar, ett ganska omfattande forskningsområde.

Som Sveriges första polarforskare går Martin till historien. Dock bör vi se Martin utifrån sin tids särskilda förutsättningar. Den geografiska nordpolen eller något nordligt rekord intresserade honom inte på sin arktiska expedition 1758. Utan företaget motiverades helt med den ekonomiskt inspirerade naturkunnigheten. Hela motivet var utilitaristiskt genomsyrat och på så sätt ett utslag av Linnés noggranna detaljstuderande av naturen. Martins expedition var ett utslag av en samtids förväntningar precis som de under 1800-talet efterkommande expeditioner. Ytterligare kan vi i Martins filosofiska och teologiska åskådningvärld finna de grundläggande motiven till den naturvetenskapliga forskningen. Naturvetenskapen, religionen och filosofin sammanvävs till en helhet och allomfattande filosofi rörande hela naturen. Det finns ingen självständig disciplin utan enkom en, det vill säga Naturkunnigheten. Om detta kommer uppsatsen att beröra längre fram.

1.2 Metod och Teori

När det kommer an på metod så har den empiriska observationen varit en viktig del av mitt arbete. Vidare har jag försökt att gå in i materialet utan någon förutsatt önskan att finna några särskilda mönster eller rön. Utan snarare försökt att som en *Tabula Rasa* se Martins uppsats ”*Pronoio Theologia*” som ett enskilt verk, utan några från början förutsatta kopplingar till särskilda personer eller böcker. Uppsatsen är en handskrift som tidigare aldrig publicerats.

Fokuseringen på en enskild person som historiskt dokument kan säkert ifrågasättas men i denna uppsats så finns en utgångspunkt i den enskildes tankeliv såsom tänkvärd historisk urkund. Empirin har varit en viktig metod som ligger till grund för analysen. För att det skulle vara möjligt att tränga in i Martins tänkande har det krävts att hans liv i sin helhet har kartlagts under arbetet. Strävan efter att göra en mer inträngande analys av materialet och förstå Martins sociala och kulturella förutsättningar har varit en ansats under hela arbetet. En utgångspunkt har varit att det inte existerar någon objektiv vetenskap eller forskning. Oavsett

om vetenskapen i sig på ett teoretiskt plan kan anses för objektivt så blir den vid det praktiska utförandet subjektiv genom forskarens personliga förutsättningar. I denna uppsats ska Martins filosofiska och teologiska åskådning förklaras och visa på hur den påverkar hans naturvetenskapliga verksamhet.

Det är enligt min mening riskabelt att alltför tydligt placera Martin i ett alltför avgränsat teologisk och filosofiskt fack. Väsentligare blir det att se honom som eklektisk av sin samtids idéer och tankeliv. Jag vill visa på hur filosofi, teologi och vetenskap formas efter subjektet, dennes uppväxt, studier och personliga strävan. Filosofer och lärare som influerade Martin, oavsett om det skedde direkt via undervisning eller genom böcker, har varit med och danat honom. Den världsbild som växte fram genom studierna är eklektiska och sammanblandningar av influenserna, men genom att Martin tolkar filosofer, teologer och naturvetenskapsmän så blir deras idéer omformade efter hans personliga förutsättningar. Förutsättningarna i arbetet med att tolka och förstå materialet enligt min mening ligger i de noggranna empiriska undersökningarna av subjektets kvarlämnade skrifter och de bakomliggande motiven till desamma.

Varje människa skapar sin egen världsbild efter sina förutsättningar och information tolkas efter subjektets kognitiva förutsättningar, det vill säga det individuella tänkandets villkor. Människan använder medvetet och omedvetet metaforer för att förstå och skapa ett sammanhang i det som sker omkring dem. Tänkandets process är något som grundläggs tidigt under barndomen genom föräldrarnas och omgivningens påverkan och är en naturlig del av det mänskliga danandet. Huvudkällan för detta arbete har det utifrån materialet gjorts en ansats att beskriva hur och varför Martin tänkte som han gjorde. För att kunna förstå Martins tänkande krävs kunskap om hans förutsättningar och miljö samt ett avskalande av alla egna anakronismer och en medvetenhet om de olika förutsättningar vi har idag mot 1700-talsmänniskan i fråga vad gäller att skapa sig en världsbild. Martin hade aldrig skådat världen från ovan, inte sett några flygfotografier eller satellitbilder utan endast sett bilder av kosmos i teckningar eller kopparstick. Han fick hålla sig till sin egen fantasi och den samtida vetenskapen, vilken han läst om, då han försökte skapa sig en bild av universum. Världen var i människors medvetande förmodligen mer svåröverblickbar under denna tid eftersom det fortfarande fanns mycket kvar att upptäcka.

David Dunér behandlar kognitionsforskning i *Världsmaskinen, Emmanuel Swedenborgs Naturfilosofi*, där denne menar att en kognitiv idéhistoria kräver att forskaren bör förstå

sinnesintrycken som subjektet upplevt.¹⁷ På så sätt har denna uppsats blivit ett försök till att förstå hur Martin bildade sin kosmologi och hur det gestaltade sig i texterna. Handskrifterna har nagelfarits och Martins liv har jag studerat in i detalj. Det går inte att påstå att de är några absoluta sanna dokument över hans liv, åskådning eller egentliga känslor, men med bakgrund till hans liv som helhet kan dokumenten avslöja hans tankeliv genom det att han som människa, naturforskare och kristen berättar mer om sig själv än vad han är medveten om. Detta sker genom de metaforer som han uppställer för att förklara olika ting i naturens ordning och Guds relation till sin skapelse. Metaforerna blir som omedvetna bekännelser över Martins kognitiva föreställningar. Dessa visar därtill hur han beskriver sig reagera på livets olika skeenden och hur det tedde sig. I Martins texter återkommer ofta metaforen där Gud gestaltas som en fader vars omsorg om människan liknar den en far har med sitt barn.

Någon vidare filosofisk analys blir nästan överflödigt med tanke på Martins mycket rationella åskådningsvärld och avståndstagande av abstrakta filosofiska resonemang. Han var en konkret, logisk och förnuftig naturalhistoriker som höll sig borta från den filosofiska diskussionen. Att då närmare studera de filosofiska argumenten och ställa dem mot varandra känns överflödigt. Den empiriska studien av materialet har därigenom blivit den viktigaste metoden för detta arbete på så sätt att hans material har studerats och det som han framhållit dito. Ansatsen har därefter varit att sätta mig in i hans tänkande och begripliggöra idéerna och de bakomliggande motiven till desamma.

1.3 Källor och Litteratur

Huvudmaterialet är handskrifter av Martin, det vill säga hans självbiografiska anteckningar och främst en uppsats i teologi, "Pronoio Teologia om en naturlig Guds försyn, Eller om en Naturlig Guds kännedom Af Dess försyn och skikelser; Så wähl i anseende til människornas Conservation, som och til hela samhældens Regeringars, Republiqver oeconomiska vetenskapers bästa omskiften upkomst och aftagande." Uppsatsen i teologi för en rationell argumentation för Guds existens och fortsatta engagemang i skapelsen medan de självbiografiska anteckningarna snarare får en karaktär av en bekännelseskraft. Till detta handskriftmaterial har jag också använt brev författade av Martin till Carl von Linné och Pehr Wilhelm Wargentin, därutöver brev från Linné till Wargentin och brev från Peter

¹⁷ Dunér, David, *Världsmaskinen Emanuel Swedenborgs Naturfilosofi*, Nya Doxa, Nya Doxa, Riga 2004, Sidan 24.

Samuelsson Bagge till Wargentin, i anledning att skapa en förståelse om hur omgivningen uppfattade honom.

Ett viktigt tema i denna uppsats är att framlägga hur en person i sin tid inte är en direkt avspegling av sin samtids filosofi, vetenskap och tankeliv utan snarare formad av en subjektiv tolkning av sin idéhistoria. Ytterliggare vill jag framlägga hur Martin i hög grad influerades av den tyska filosofen Christian Wolff och hur detta kan ses som ett tidstypiskt fenomen. Detta kommer att avhandlas längre fram i denna uppsats men är värt att även här poängteras då Martin redan tidigt skriver i sina självbiografiska anteckningar att han som ung rekommenderades att studera Wolff. Därigenom fås ett perspektiv på hur Wolff kunde användas inom svensk akademisk miljö, vilket behandlas i Tore Frängsmyrs *Wolffianismens Genombrott i Uppsala, Frihetstida universitetsfilosofi*, men också i Elis Malmeströms avhandling *Linnés religiösa åskådning*, en avhandling från 1926. Dessa har använts jämte Wolffs egna fembands verk, *Vernunftige Gedancken*, som han utgav från 1720 fram till 1736 i fem olika teman. Det första verket, [...] *von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt*, handlar övergripande om Wolffs filosofi. De övriga verken som Wolff utgav i denna serie och som fungerar som viktig litteratur i denna uppsats är: [...] *von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen* (1721) som avhandlar Wolffs uppfattning om politiken, [...] *von den Wurckungen der Natur* (1723) som behandlar hans syn på fysiken, [...] *von der Menschen Thun und Lassen, zu Beförderung ihrer Glückseligkeit* (1720) som handlar om hans tankar om etiken och [...] *von der Absichten der Naturliche Dinge*, (1723) som redogör för hans uppfattning om teologin.

Bland annars viktiga personer i Martins utveckling som utgivit material kan nämnas Linné som var den förut nämndas lärare, där dennes tal från Rectoratets nedläggande i Uppsala 1772 var viktiga. Ytterliggare betydelsefullt för Martins tidiga studier var Professorn och Biskopen Johan Browallius och dennes skrifter om naturkunnigheten, ”Tankar öfwer Naturkunnigheten och huru then bör drifwas wid en akademia” (1737) och ”Känningar af Guds försyn vid nyttiga Vetenskapers främjande” från Kungliga Vetenskapsakademien Broschyrserien, (1747). En annan förmodad inspiratör till Martins åskådning och som han bevisligen läste och refererade till var Wiliam Derham och dennes bok *Physico-Theologia*. Martin hade också studerat Ray och Kruger och den naturliga teologin. Det var dock fysikoteologin som passade honom bäst och därför blev Derhams verk *Physico-Theologia* troligtvis ett av de för Martins bildning viktigaste.

Eftersom Martin var specialiserad i den för tiden typiska och vittomfattande vetenskapen naturkunnigheten så har studien till stor del kommit att kretsa kring det som rör densamma.

På så sätt har det mer abstrakta filosofiska och det mer specialiserade såsom botaniken kommit att ställas utanför. Då det har varit en betydelsefull del av arbetet att beskriva Martin som naturalhistoriker och naturkännare.

När det kommer an på inspiration för metod och teori har David Dunérs *Världsmaskinen*, *Emanuel Swedenborgs Naturfilosofi*, varit ett huvudstudium. Däri har jag funnit mycket tänkvärt ifråga om den kognitiva idéhistorien, vilken har anpassats efter mina förutsättningar och de särskilda förhållanden som råder vid denna uppsats och dess material.

1.4 Syfte

Fokus hamnar lätt på enskilda filosofer och tänkare när idéerna under ett tidevarv ska analyseras. Med denna uppsats emellertid vill jag belysa den enskilda vetenskapsmannens uppfattningar utifrån ett mer subjektivt perspektiv. Det är ett syfte att visa på hur en epok uppvisar tendenser på hur vetenskapen bedrivs, vad som anses viktigt och hur rönen forskas fram. Utifrån Martin kommer ett spektra av flera olika idéer som var typiska för epoken att belysas, de är ett axplock av olika idéer som personen kommer i kontakt med under sitt liv, från barndomen till döden.

Enligt min uppfattning finns ingen objektiv vetenskap, all forskning utgår från subjektets personliga kulturella och sociala förutsättningar. Influenser sker genom ett personligt filter av de personliga grundförutsättningarna. Martin var i vissa avseenden påverkad av Christian Wolff, men han är inte en spegling av dennes filosofi utan tolkar honom. Hur Martin tolkar och använder sig av vetenskapliga och filosofiska rön är en produkt av hans kognitiva förutsättningar. Hur han använder sig av Christian Wolffs idéer är inte en direkt avspegling av Wolffianismen utan snarare en anpassning till personliga förutsättningar. På så sätt ger Martin en bild av hur frihetstida universitetsfilosofi kunde se ut vid akademien i Uppsala och Åbo under perioden 1740-50.

Uppsatsen *Pronoio Theologia* är ett historiskt dokument över Martin. Han kan knappast anses för en skarpsinnig och djuplodande filosof men det är av ringa intresse i denna uppsats. Uppsatsen är ingen bekännelseskraft utan en argumentation för Guds existens mot ateisterna. Martin betonar hur förnuftet kan användas för att se Gud i världen och hur denne skapat världen i ett sammanhang. Denna uppsats är en ansats till att analysera Martins religiösa och filosofiska åskådningsvärld. Han var en del av ett sammanhang och en tradition, fick sin inspiration från sina föräldrar, lärare och genom de böcker han studerade. I de

självbiografiska anteckningarna framkommer att Martin redan tidigt i ungdomen studerade Wolffianismen. Det är inte då särskilt märkligt att han influerades i ganska hög grad av denna rörelse. Emellertid var han inget filosofiskt geni utan en naturalhistoriker som betonade det konkreta naturstudiets betydelse för vetenskapen.

Denna uppsats syftar till att belysa Martins filosofiska och religiösa åskådningsvärd, utifrån det handskriftmaterial som han lämnat efter sig. Genom empiriska undersökningar och en ansats att sätta mig in i den svenska frihetstidens kulturella och sociala förutsättningar. Martin är ett exempel på hur vetenskap kunde bedrivas vid denna tid. Han är ingen direkt avspegling av filosofer, tänkare och andra naturalhistoriker utan har själv tolkat dem och använder dem efter sina kognitiva förutsättningar. På så sätt blir han ett exempel på hur vetenskap och lärande är subjektivt. I denna uppsats ska vi närmare studera Martin som naturforskare inom disciplinen naturkunnigheten, vilken avhandlas lite längre fram och som teolog. Martins uppfattning om människans fostran och hans religiösa åskådningsvärld sammanfaller med den om naturvetenskapen. Dock gör han vissa åtskillnader i sina texter genom det att han i de självbiografiska anteckningarna har en mer affektiv betoning men i "Pronoio Theologia" ett ontologiskt Gudsbevis. Dualismen i Martins tankevärld mellan logik och tro är ett intressant studieobjekt.

Uppsatsarbetet har inriktat sig till stor del på att beskriva Martin som en person inom den för upplysningen utilitaristiska vetenskapen naturkunnigheten som influerade svenska universitet vid denna tid. Detta var en allomfattande vetenskap som sökte sammanhanget i naturen, mer om detta längre fram i uppsatsen. Det är dock en central del att förstå att syftet med uppsatsen inte är att noggrannare se Martin som en filosof, teolog eller botaniker utan som förespråkare för denna vetenskap naturkunnigheten och på så sätt försöka se hur han uppfattade omvärlden inom sitt område genom att tolka filosofi och teologi i syfte att legitimera naturkunnighetens ställning inom svensk akademiskt och samhällsliv. Detta genom att betona dess allmänna nytta men också hur naturkunnigheten presenterades som särskilt given till människan av Gud i syfte att vidare utforska skapelsen. Naturkunnigheten som disciplin verkar strävat efter att finna en diplomatisk nyckel till de teologiska frågorna under upplysningen då förnuftskraven hotade de religiösa dogmerna. Genom en rationell argumentation över naturens sammanhang som måste ha en yttersta och i allra högsta grad existerande skapare, nämligen Gud. På detta sätt kom Wolff att bli en utmärkt filosof att luta sig mot då han med den Tillräckliga Grundens lag påpekar naturen sammanhang där varje existerande ting måste ha emanerat ur något som i sig är existerande

*Die Zusammenstimmung des mannigfaltigen machet die Vollkomneheit der Dinge aus.*¹⁸ Sålunda uppvisas världens sammanhang och Guds existens och fortsatta omvårdnad om skapelsen. Detta blir ett logiskt argument mot deisterna som förnekade att Gud fortsatt att engagera sig i skapelsen men också de av Martin kallade ”Atheisterna”.¹⁹

Med bakgrund mot Martins kvarlämnade skrifter så är denna uppsats ett försök till att beskriva hur han tänkte och varför. Av den anledningen att han är ett historiskt dokument och mycket av materialet är tidigare obearbetat så kommer uppsatsen därigenom att bli ett försök till att vidga och kanske förändra bilden av naturalhistoriens roll i samhället under svensk frihetstid och upplysning. Detta jämte den bild som växer fram om Martins tänkande och hur en person med hans förutsättningar kan undersökas. De olika aspekterna på tänkandets förutsättningar och att det inte finns en enhetlig och absolut världsbild utan skiftande från individ till individ. Visserligen finns det några allmänt vedertagna sanningar som att jorden är rund och att jorden kretsar kring solen, men dessa är också tidsbundna och kulturellt betingade. Det är då inte helt otänkbart att andra människor har en annan uppfattning om jordens form och relation till solen. Eller kanske vad solen egentligen är och dess funktion. Alla dessa frågor är helt beroende på varje människas förutsättning i fråga om kultur, tänkande och informationsutbud. I Martins fall kan vi med största sannolikhet säga att han anslöt sig till för den tiden vedertagna sanningar och ogärna föll ur ramen för den allmänna världsbilden. Ett talande exempel för detta är hur han bestämt menar på att jorden är 6000 år gammal, något som vi visserligen inte kan klandra honom för. ”Historia har optecknat at på dessa 6000 åhr, som världen har stådt, at Guds skickleser, försorg och kärlek varit bordta för menniskoslåktet.”²⁰ Att ha försökt förstå en annan människas världsbild som skiljer sig markant från min egen har varit en utmaning och ett tema i för denna uppsats.

Uppsatsen *Pronoio Theologia* var för sin tid inget nytänkande eller på något sätt revolutionerade. I denna studie och uppsats är ett huvudtema att visa på hur Martin i sin skrift håller sig inom ramarna för sin tids världsåskådning. Det fanns nog inget krav på att Martin skulle presentera några nya idéer när han författade och senare ventilerade sin uppsats. Vad som snarare var aktuellt var att han skulle visa på sin kunskap om teologi och naturvetenskap. Eftersom han var skolad och ägnade sig åt Naturkunnigheten vars idé utgick från att bevisa Guds existens i naturens sammanhang och hur densamma skapats för

¹⁸ Wolff, Christian *Vernuftige Gedancke von Gott, der Welt under der Seele des Menschen, auch allen Dingen uberhaupt*, Frankfurt & Leipzig 1729, Sidan 78.

¹⁹ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia* eller en naturlig Guds Kännedom af dess Försyn och Skickelser så wåhl i anseende til menniskans egen Conservation, som och til hela Samhåldens, Regeringars, Republikwers, Oeconimers, Wetenskapers bästa; omstiftan upkomst och aftagande, [Sidorna 1-3].

²⁰ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidana 4].

människans nytta. Martin författade sin uppsats helt inom ramarna för Naturkunnigheten i Sverige under frihetstiden. Han sammankopplar filosofin, teologin och naturvetenskapen eftersom det var vad som förväntades av honom och andra studenter. Detta genom en personlig önskan att få komma närmare Linné och lyckas inom akademien. Därigenom kan vi i Martin studera Naturkunnigheten i Svenska akademier under epoken och de där förhärskande dogmerna. Vidare kommer jag att försöka visa på kopplingen mellan Naturvetenskap och teologin samt filosofin i Martins uppsats hur han arbetar med de olika disciplinerna och låter dem legitimeras och bevisa varandra. Naturkunnigheten var ett stort naturvetenskapligt och teologiskt system, konkret till naturen och skeptiskt till abstrakt filosofi. Martin legitimerade sig själv som forskare inom sin disciplin genom att skriva denna uppsats och inte utmana de då rådande dogmerna utan enkom visa att han behärskade retoriken, logiken och förstod innehållet.

2. Bakgrund

Det är svårt att finna årtal i den svenska historien som mer tydligt markerar ett epokskifte som 1718, det år då Karl XII dog och frihetstiden tog vid. Den efterföljande upplysningen inledde en omfattande reformering av det svenska samhället. Vad upplysningen betydde för den europeiska kulturen kan inte underskattas kanske till och med var den avgörande för hela kontinentens kulturella överlevnad.²¹

I Sverige kom universiteten, Uppsala, Åbo och till viss del även Lund att allt mer inrikta forskningen mot att generera en allmän nytta, snarare än som den tidigare inriktningen där vetenskap bedrevs för vetenskapens skull, och där vetenskapen var ett ändamål i sig. Åbo akademi verkar tidigt efter inrättandet 1640, följt efter Uppsala, i hur vetenskap och undervisning bedrevs. Linnés strukturer med så kallade lärjungar som reste ut för att samla erfarenheter och naturalier kom även att i Åbo sättas i system. I Åbo var det Linnéanen Pehr Kalm som organiserade resandet ut i Finland med syfte att inventera floran.²² Resultaten skulle användas för att effektivisera jordbruk, medicin och industrier.²³ Det var i denna tradition som Martin kom till Åbo akademi och som student reste runt i Finland.²⁴ Åbo var då

²¹ Lindroth, Sten, *Svensk Lärdomshistoria, Frihetstiden*, Sidorna 17-62.

²² Hjelt, Otto, Åbo universitets Lärdomshistoria, 6. Naturalhistorien, Skrifter Utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XXXII, Helsingfors 1896, Sidorna 308-313.

²³ Lindroth, Sten, *Svensk Lärdomshistoria, Frihetstiden*, Sidorna 42-48.

²⁴ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska anteckningar*, [Sidorna 3-5].

ett av fyra universitet i Sverige, de andra var Uppsala, Lund och det tyska i Greifswald. En av de framträdande personerna i Åbo var Johan Browallius som kom att stå Martin ganska nära. Denne hade också en lång relation med Linné, vilken inte varit helt friktionsfri genom åren då Linné misstänkt Browallius för att försökt överta hans fästmö då han studerade i Holland, emellertid ska relationen ha återställts.²⁵ Kanske fanns det en underliggande konflikt dem emellan. Om så var fallet vill jag vidare inte spekulera men att Browallius använde sig av Linnés litteratur till sina studenter går att läsa i Martins självbiografiska anteckningar.²⁶ Flora Svecia blev en huvudbok för de i Finland resande studenterna.²⁷ Under exkursionerna fick de försöka komma överens med människor på gårdar för att få övernattning och kanske en måltid. Livet som resande botaniker var oftast ganska svårt med många umbäranden:

Iag kom til Caplan Lundelin i Resso soken, ehuru obekant, blef iaf väl undfägnad, ok utlät mig däraf taga hälft i gästgifvaregården: men då iag kom utur hans ögonsikte fek iag lust at spatsera til fot, i betraktande af mina pengar öfver 6/4 dels mål på Pilois reste därifrån til Vesmo capell ok Dirkalax. I Dirkalax fek iag af en illa kokt gryn gröt en sådan obstruction som iag aldrig förr eller sedermera haft hvilket iag någorlunda hielpte med rötters ätande af örten Selinum Palustre. I en skog gek iag vilse fölgde spår efter boskapen ok deras vagnar tänkte ej annat än bli öfver natten i skogen; men hörde röster af några hundar på en gård som åter brukte mig på rätta vägen til Pilois, dit iag kom siuk af obstruction, slarfvig til strumpor ok stöflor, hvilka min gode vän Neunstedt änteligen förbarmade sig öfver.²⁸

Under frihetstiden kom naturvetenskapen och ekonomin vid de svenska universiteten att allt starkare sammankopplas till att bli varandras motiv. Inrättandet av Kungliga Svenska Vetenskapsakademien 1739 hade en betydelsefull roll i denna ansträngning.²⁹ Exkursioner eller så kallat epidemiskt resande blev ett viktigt verktyg för att göra Sverige självförsörjande efter de rådande merkantilistiska principerna.³⁰ Merkantilismen som ekonomisk teori spred sig under 1700-talet över hela världen men kom att utformas efter nationella förutsättningar. I Frankrike och England blev de betydande resurserna viktiga instrument för att ta hem naturalier och metaller till hemländerna, eller att odla grödor som te och socker på andra kontinenter. För svenskt vidkommande blev det snarare intressant med att försöka odla dessa

²⁵ Malmeström, Elis, *Linnés Religiösa Åskådning*, Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag, Stockholm, 1926, Sidorna 88-89.

²⁶ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska anteckningar*, [Sidorna 5-6].

²⁷ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska anteckningar*, [Sidorna 5-6].

²⁸ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska anteckningar*, [Sidan 7].

²⁹ Lindroth, Sten, *Vetenskapsakademiens historia, Frihetstiden*, Sidorna 48-63.

³⁰ Lindroth, Sten, *Svensk Lärdomshistoria Frihetstiden*, Sidorna 240-241.

hemma. Emellertid krävdes det då att resenärer sändes ut i syfte att så göra, vilket också skedde genom Linnés lärjungar.³¹ Pehr Kalm, som reste i Nordamerika för att ta hem mullbärsträd på vars grenar silkesmasken lever, är ett bra exempel. Browallius var i Åbo en utpräglad företrädare för denna vetenskap och betonade det rationella och konkreta naturstudiets nytta i sina tal och föreläsningar.³² Dennes tankar har nog till stor del influerat Martin.

Vi kan tydligt se hur Sverige under denna period börjar reformeras mot en modernisering och industrialisering. I Martins fall är det påtagliga intresset för allmogen som karakteriserar. Överhuvudtaget är det under denna tid ett stort intresse för folket angelägenheter. Något som kan ses som en påtaglig förändring i attityd från myndigheterna under stormaktstiden relation till allmänheten. Folket kom att börja inta en mer betydande position i samhället och kanske i högre utsträckning räknas som nationens angelägenhet och stomme. Monarkernas kraftigt kringkurna samhällsinflytande var kanske en betydelsefull anledning till ekonomins reformering. Då frihetstidens ekonomiska strukturer kom att gå från en till en början mycket reglerad ekonomi till att i slutet av epoken liberaliseras. Måhända var detta en naturlig process och den merkantilismens utveckling i Sverige gick från en styrd och reglerad aktivitet till ökad frihet.³³

Under upplysningen växte det fram, i samstämmighet med det ökade kravet på rationalism och logik, ett förändrat förhållningssätt till religionen. Exempel på sådana är fysiko-teologin och den så kallade Naturliga Teologin. Dessa kan ses som utslag av förändrade attityder och samhällseliga krav och försök att implementera religionen i den framväxande vetenskapen. Fysiko-teologerna anförda av bland andra William Derham studerade naturens olika ting med utgångspunkt i naturens sammanhang som skapat av Gud. I Derhams *Physico-Theologia*, 1737 avhandlas naturens mångfald och det sammanhang som existerar däri. Fysiko-teologin tog en utgångspunkt i ordningen, jämvikten och sammanhanget i världen, det är teleologiskt. I Derhams verk ådagaläggs mycket av de fysiko-teologiska ståndpunkter som Martin kom att anamma. Där jämte är verket en rationell

³¹ Hjelt, Otto, *Åbo Universitets Lärdomshistoria, 6 Naturalhistorien*, Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland, XXXII, Helsingfors 1896, Sidorna 309-311

³² Browallius, "Johan, Tanckar öfwer Naturkunnigheten, och huru den bör drifwas wid en ACADEMIA", Peter Jöranson Nyström, Stockholm 1737, Sidan 3.

³³ Frängsmyr, Tore, *Svensk Lärdomshistoria, Frihetstiden*, Sidorna 139-145. Merkantilismen var den rådande ekonomiska idéen i samhället under frihetstiden. Influerad av Storbritannien men anpassad efter det svenska samhällets förutsättningar kom de merkantila idéerna grundade i nationell självförsörjning och industriell utveckling utifrån de demografiska rådande förhållandena.

argumentation för Guds existens utifrån naturens sammanhang.³⁴ Emellertid är Derham betydligt mer detaljerad än Martin eller Browallius, *Physico-Theologia* avhandlar hela skapelsen från människan ner till de minsta kräken i 11 kapitel med tillägg. Fysiko-teologerna applicerade den Gud som de såg såsom upphovet till världen och dess sammanhang på den bibliska Guden. Några bevis därtill hade de emellertid förmodligen inte. Men det är i denna tradition som vi kan spåra stora delar av Martins influenser, om vilket kommer senare i uppsatsen.

Den betonade betydelsen av tålmodiga och tidskrävande undersökningar i naturen, den naturvetenskap som Martin lärde sig i Åbo, kan sägas vara en del av denna tradition. Där avhandlade varje uppsats och rön noggrant en specifik växt eller mineral med utgångspunkt i dess naturliga sammanhang. Världen existerade för människans nytta och människan hade skapats till guds lov, fysiko-teologin fann Gud i hela världens sammanhang.³⁵ Fysiko-teologin blev ett argument för att Gud hade skapat världen för att människan skulle bruka den till sin välfärd. Skönheten, godheten och visheten i skapelsen gör att människan kan förstå att det är Gud som skapat den,³⁶ medan den naturliga teologin tog sin utgångspunkt för sitt gudsbevis i den uppenbarade sanningen, det vill säga Bibeln och naturens sammanhang. Genom att studera tingen i naturen och förstå deras inbördes sammanhang och deras utomstående betydelse kommer människan till insikt om att det bakom denna mekaniska struktur måste finnas en skapare.³⁷ Martins hade tagit intryck av såväl den naturliga teologin som fysiko-teologin i sin uppsats ”*Pronoio Theologia*”, vilket kan utläsas i dess inledande kapitel:

Man har emot Atheister sammanskrifvit många böcker som witna om Skaparens Wishet och godhet i anledning af de Skapade tingens ordning obegriplighet, och förnuftiga sammanhang: Såsom Derham i sin *Pyhsio Theologie*: Kryger i sin *Naturliga Theologie*. Rajus (Ray) etc. Så få at aldeles herrar Öehl i natural historien är uträknad för en *Naturlig Theologie*: såsom *Entomoteologia*, som handlar om guds kännedom af de små kräken *ichtoteologia* af fiskarna *Ichtotheologie* af stammarna o. s.w.. Så

³⁴ Derham, Wiliam, *Physico-Theologia eller til Gud ledande Naturkunnighet medelst Jord-Klotets och de deruppå befintliga Creaturens upmärksama Betraktelse; til ögonkeneligt bewis Af en Gud är til, och at han det högsta Goda, samt et alsmäktigt och allwist wäsende är*. Med Koppar Stycke Jämte curiose anmärkningar och Experimenter, Övers. Anders Nicander, Johan Laur. Horn, Kungl. Antiquit. Arch. Stockholm 1737.

³⁵ Derham, Wiliam, *Physico.Theologia*, Sidan 580-582.

³⁶ Malmeström, Elis, *Linnés Religiösa Åskådning*, Sidorna 45-47.

³⁷ Frängsmyr, Tore, *Wolffianismens genombrott i Uppsala, Frihetstida universitetsfilosofi till 1700-talets mitt*, Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter rörande Uppsala universitet, C organisation och historia, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1972, Sidan 29.

hafvaskrifvit om Guds försyn. Hur wida den styra och skickar sig men nästom til bästa:
Regerar öfver rewolutioner tid och omstiftan stater och Riken envähl en o.s.v.³⁸

Emellertid bör vi inte dra alltför skarpa gränser mellan de olika uppfattningarna av den anledningen att personer som Martin själv inte gjorde det. Martin använde sig av de delar som passade honom bäst, då dennes motiv verkat vara att argumentera för en vetenskap och teologi som inte stod i varandras motsats.

Martin var studerad inom naturkunnigheten och teologin. Naturkunnigheten som vetenskap och akademisk disciplin ska vi här se såsom en egen disciplin. Linné talade i Uppsala Domkyrka 1772 om naturkunnighetens utformning och betydelse. Där betonar Linné att den tidigare i historien varit underskattad men också hur viktig den är för den allmänna nyttan. ”Naturkunnigheten är den Vetenskap, som lärer oss Guds dråpeliga wärk”.³⁹ Linné menar att naturens rikedom är så stor att det krävs många forskare och lång tid för att nå framsteg. Vidare skiljer sig naturkunnigheten från andra vetenskaper genom sin strävan efter att söka naturens sammanhang.⁴⁰ Naturkunnigheten som vetenskap undvek att ägna sig åt spekulatation och betonade vikten av långa och noggranna konkreta naturstudier. Den rationella och utilitaristiska hållningen gick inte att ta miste på. Denna tradition verkade Martin i och han kom att under hela sitt liv att hålla sig inom gränserna för Naturkunnigheten. Ytterligare försökte han ständigt att finna nya ting och objekt att studera.⁴¹ Dugligheten och insikten i Naturkunnigheten var nog en viktig omständighet för Linné när de resande lärjungarna skulle utses och ges uppdrag. På så sätt blir det inte långsökt att se Martins uppsats som en redovisning över sina kunskaper inom Naturkunnigheten.⁴² Att vara väl införstådd med Naturkunnighetens lärosystem, vilket innefattade kunskap om naturens alla riken och teologin var en förutsättning för en karriär hos Linné.⁴³

Naturkunnigheten var enligt dess förespråkare en försiktig vetenskap genom att den mänskliga erfarenheten grundad i förnuftet under lång tid inbringar forskningsrön som

³⁸ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 3].

³⁹ Linné, Carl von, ”*Deliciae Naturae*”, Tal hållit uti Uppsala Dom-Kyrka, vid rectoratets nedläggning”, Georg Lange, Stockholm 1772, Sidan 3.

⁴⁰ Linné, Carl von, ”*Deliciae Naturae*”, Sidan 6: Myckenheten av Naturens rikedomar är så stor, at inten minne är tillräckeligt hwardan och händt, at fordna tiden baxnades för denna Vetenskapen.

⁴¹ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska anteckningar*, [Sidan 21].

⁴² Linné, Carl von, Brev till Pehr Wilhelm Wargentín, Uppsala 26 april 1757, Carl von Linnés arkiv, Kungliga Vetenskapsakademien Stockholm: Om min intencstion kan något giälla beder jag för Hr Osbeck. Rolander än braf i Insecterne; den andre i Botaniqwen och hela Naturkunnigheten.

⁴³ Linné, Carl von, Brev till Pehr Wilhelm Wargentín, Uppsala 26 april 1757, Carl von Linnés arkiv, Kungliga Vetenskapsakademien Stockholm.

ansågs nyttiga i samhället.⁴⁴ Martin var synnerligen eklektisk när det gäller influenser, det är svårt att säga att han var direkt inspirerad av någon särskild men att vissa väsentliga delar hämtats från Bacon och Wolff kan vara tänkbart.

2.2 Wolffianismen – Christian Wolffs filosofi

Under 1600-talet utbreddes sig de deistiska tankarna inom europeiskt tankeliv och religionens uppenbarelse dogmer sattes på spel.⁴⁵ Ett ökat krav på förnuftig vetenskap och en mer konkretiserad förnufts ideologi innebar ett vetenskapligt paradigmskifte. Den tyska filosofen Christian Wolffs skrifter blev viktiga vid svenska universitet, framförallt Uppsala och därefter Åbo som de tidigast kom till. Lund satte sig länge till motvärn mot den nya rationalismen. Wolffs fembandsverk ”Vernuiftige Gedancke”, kom han att ge ut under sin tid som i den tyska staden Halle. Dessa böcker avhandlade om vad han kallade för metafysik, nämligen kosmologi, psykologi och den naturliga teologin. Det var ett metodiskt verktyg på logisk och rationell grund som erbjöds för vetenskapen. Hos Martin kom Wolff att inspirera redan tidigt.⁴⁶ Men han nämner honom ganska sparsamt, måhända var anledningen den att det var känsligt att helt uttala stöd för Wolff i Sverige vid denna tiden.⁴⁷ Wolff blev för dem som inte ville förkasta de religiösa dogmerna en förklaringsmodell för att behålla Gud i skapelsen.

Wolff utgick i sin filosofi från ”motsatslagen” att ett och samma ting inte kan och kan vara till samtidigt, samt Leibniz teori om att tingen behövde en tillräckligt logisk grund för att kunna existera.⁴⁸ Hos Wolff fann företrädarna för Naturkunnigheten i Sverige en utmärkt filosofisk grund för sin vetenskap genom Wolffianismens system och logik. Därtill kom i

⁴⁴ Browallius, Johan, ”Tankar öfwer Naturkunnigheten, och huru then bör drifwas wid en ACADEMIA”, Peter Jöranson Nyström, Stockholm 1737, Sidan 2: Wid thenna eftertanken faller mig in then gamla wisa hedningens ordspråk: Skynda dig långsamt.

⁴⁵ Deismen som filosofisk rörelse karakteriserar upplysningen i vår tid. Religionen underkastas förnuftet och den mekaniska världsbildens rationella förklaringsmönster exkluderar Gud i världsskeendet. Emellertid behöver det inte innebära att Gud inte skulle vara världens skapare och upphov. Den traditionella religiösa ortodoxin uppfattade deisterna såsom ateister.

⁴⁶ Martin, Anton Rolandson, Självbiografiska Anteckningar, [Sidan 3]: Det föreföll det mig en dag i sinnet, ju bör läsa at förstå hvad informatorerna ländt dig at läsa utan til så måste Veluriamus ok så Woolfen fram på nytt Puffendorf ok åtskillige böcker som iag merendels lånte af andra.

⁴⁷ Frängsmyr, Tore, *Wolffianismens genombrott i Uppsala, Frihetstida universitetsfilosofi till 1700-tales mitt*, Sidan 70.

⁴⁸ Frängsmyr, Tore, *Svensk Lärdomshistoria, Frihetstiden*, Sidorna 514-517.

Sverige Wolffs abstraktare filosofi inte att vinna mark, kanske på grund av kritik från teologerna som uppfattade rationalismen som ett hot mot de traditionella teologiska dogmerna. Genom att mirakel i en strikt logik och mekanisk värld vore ett brott mot densamma.⁴⁹ Detta eftersom Wolffs filosofi ogärna accepterade kristendomens traditionella mirakel. Wolffs rationella kosmologi anförde satsen att världens sammanhang och mekaniska struktur var av Gud konstruerat. På så sätt kommer de övernaturliga fenomenen att hota de mekaniska lagarna. Även om Wolff inte var en anhängare av Leibniz Prestabiliserade harmonin och monadläran fanns i honom ett spår av en deterministisk världsåskådning. Wolff företrädde en uppfattning om en atomlära "atomi naturae", vilka på det teoretiska planet delbara men i praktiken omöjligt. Atomerna var alla olika varandra och de minsta beståndsdelarna i kosmos.⁵⁰

För denna uppsats vidkommande blir det vissa övergripande delar hos Wolff som är aktuella. Framförallt är det den mekaniska natursynen och kunskapsuppfattningen som är aktuell. I övrigt förhåller sig Martin mycket undfallande mot den traditionella teologin. Medan Wolff själv kom att gå långt och hamna i flera konflikter. Bland annat höll Wolff ett tal om Confucius lära, rektorstal Oratio di Sinarum. Wolff gillade den stränga moralläran i Confucianismen men tolkningen gjordes att moralen kunde befrias från det transcendent, vilket fick teologerna att reagera starkt.⁵¹

Fysiko-teologins betoning på mikrokosmos och naturens mekaniska sammanhang kom filosofiskt att utveckla en determinism som stod i kontrast till teologins betonande av den fria viljan. Då den fria viljan är en traditionell och viktig dogm inom kristenheten kom detta för Martin att bli en balansgång där han fann en medelväg:

Det blifwa wähl eller ihla gift är människans fria wilja, som sielf kan utwälja det som gör hennes tilstånd godt Gud är altså intet skulden til det wi härutinnan giöra; emedan vår wilja är i ingen disposition.⁵²

Martin verkar förutsätta en mänsklig fri vilja inom ramen för den filosofiska determinismen. I det världsliga har människan en fri vilja och regerar över naturen men mot Gud och dennes

⁴⁹ Frängsmyr, Tore, *Wolffianismens genombrott i Uppsala*, Sidan 27.

⁵⁰ Wolff, Christian, *Vernunftige Gedancken von den Wurckungen Der Natur Den Liebhabern der Wahrheit*, Frankfurt Leipzig 1723, Andra Upplagan Halle im Magdeburg, 1725, Sidorna 61-62.

⁵¹ Frängsmyr, Tore, *Wolffianismens genombrott i Uppsala*, Sidan 18.

⁵² Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 25].

plan för skapelsen är hon determinerad att uppfylla den gudomliga viljan.⁵³ Fysiko-teologerna hävdade naturbetraktelsen jämte Bibeln som de två centrala Gudsbevisen.⁵⁴ Sammanhanget i naturen förklarades med att det var Guds yttersta vilja därför har världen skapats därefter. Den naturliga teologins förespråkare var nog viktiga inspiratörer för naturvetenskapsmän som Martin, vilka önskade finna Guds hand och närvaro i det mekaniska systemet. Detta skulle för Martins vidkommande gärna ske utan någon spekulatation som exempelvis Descartes filosofi. Världen var en dimension och i kroppen fanns såväl materia som ande samverkande.⁵⁵ Martin uppfattade själen som varande i huvudet och styrande lemmarna. Förnuftet och själen var i princip samma sak, det är inte svårt att föreställa sig de problem som denna materialistiska människosyn innebar för den traditionella teologin.⁵⁶ Det kan förmodas att den betydelse som ligger på förnuftet och själens materiella natur. Browallius hade själv kritiserat Aristoteles och Cartensianismens spekulativa filosofi som slöseri med tid. Denna uppfattning ärvdes kanske av Martin.⁵⁷ Enligt Martin så är det synliga i världen det enda som människan ska bry sig om i sin vetenskap och filosofi.

Hos förespråkarna för den naturliga teologin fann Martin stöd för sin uppfattning men också stor inspiration under studierna:

Såsom Derham i sin Pyhsio Theologie: Kruger i sin Naturliga Theologie. Rajus (Ray) et. Så få at aldeles herrar Öehl i natural historien är uträknad för en Naturlig Theologie: såsom Entomoteologia, som handlar om guds kännedom af de små kräken ichtoteologia af fiskarna Ichtotheologie af stammarna o. s.w.. Så hafva skrivvit om Guds försyn. Hur wida den styra och skickar sig men nästom til bästa:⁵⁸

Det kan tänkas att den detaljinriktade konkreta naturstudien var något som vid Åbo akademi uppskattades. Wolff användes säkert som inspiratör vid utformandet av naturstudiet men det

⁵³ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 5]: Det fodras mycken ärfarenhet och wishet innan en man kan kallas försiktig; och inse sakernas sammanhang. Det menniskor är med vår försiktighet intet et grand at räkna; emodt den gud äger. Skal någon af oss wara försiktig så skola wi ha många öfverläggningar och lång tid, at se oss före på. Wi måste samla många omständigheter, innan wi tiltro oss at inse våra eller andras öden, efter någon tid: men gud har förän världens grund lagder blef teknadt våra siälar på sin hand och ännu mehra räknat våra hufvudhår 1 cor. 9. 9.:10.

⁵⁴ Radler, Aleksander, *Kristendomens Idéhistoria, Från medeltiden till vår tid*, Studentlitteratur, Lund 1995, Sidan 260.

⁵⁵ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 13-15].

⁵⁶ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 14-15].

⁵⁷ Browallius, Johan, "Föreläsning öfwer Naturkunnigheten och huru then bör drifwas wid en ACADEMIA", Peter Jöranson Nyström, Stockholm 1737, Sidan 4: jag tilstår, at Methodus hypothetica gifwer en stor lätthet framför all annan; En Cartesianer och en Aristotelicus kan så wist och knapphändigt reda sig at ifrån alla swårigheter, at man må förundra sig theröfwer.

⁵⁸ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 2].

var i en för Martins vidkommande mycket avskalad modell. Wolffs syn på forskning som skulle ske genom en kombination av att bygga utifrån erfarenheten och kunskap blev troligtvis utlärd till studenterna i Åbo. Förnuftet stod i centrum men kombinerades med uppenbarelsen i Bibeln. Tore Frängsmyr har behandlat Wolffianismen i Uppsala i boken *Wolffianismens genombrott i Uppsala*, där han påpekar :

Det mest karakteristiska i Wolffs filosofiska lära var den stränga logiska uppbyggnaden.⁵⁹

Frängsmyr har rätt i att logiken var en framträdande del av Wolffs filosofi framförallt kanske i den tappning den presenterades vid svenska universitet och användes som vetenskaplig metod och rättesnöre, framförallt inom matematiken. För svenskt vidkommande slog Wolff igenom på allvar i Uppsala under 1720-talet. Emellertid ska inte Wolff och fysiko-teologin blandas till att tillhöra samma tradition och uppfattningar. I Martins uppsats kommer dessa idéer att sammanvävas till ett system. Linné däremot verkade inte ha tagit någon större notis över Wolffs filosofi.⁶⁰ Men de olika riktningarna i naturlig, fysiko och Wolffiansk teologi verkade hos Martin kunna utgöra en rationell förklaringsmodell över världens sammanhang. Förmodligen ett arv från Åbo och Browallius föreläsningar, vilken verkade influerad av Wolff.⁶¹

3. Martins Teologiska och Filosofiska åskådningsvärld

3.1 Martins Personliga och Religiösa Utveckling

Som naturalhistoriker och studerad inom naturkunnigheten var Martin precis som Browallius skeptiskt inställd mot metafysisk spekulering. Detta framkommer tydligt i hans utläggningar om hur naturforskning ska gå till liknande Browallius och Derham i *Physico Theologia*.⁶² När Linné arbetade med att förstå systematiken i naturen inriktade sig Martin på detaljer och på att förstå mikrokosmos. Detta var ett arv från Åbo där förebilder som Professor Johan Lechse

⁵⁹ Frängsmyr, Tore, *Wolffianismens genombrott i Uppsala*, Sidan 21.

⁶⁰ Lindroth, Sten, *Svensk Lärdomshistoria, Frihetstiden*, Sidan 523.

⁶¹ Browallius, Johan, "Tankar öfwer Naturkunnigheten", Sidorna 2-15.

⁶² Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 20-22].

och Johan Browallius efterlämnade skrifter som var uppsatser om naturens ting och framför allt om hur människan skulle kunna bruka dem för bästa nytta.⁶³

Martins kosmologi växer fram genom flera influenser, samtliga rationella och logiska i den meningen att de hävdar naturens sammanhang och behovet av att finna Guds plats i sin skapelse. Detta skulle ske utan att rucka på de traditionella dogmerna om Guds egenskaper som allmakten, allvisheten och den ständiga närvaron. Resultatet av detta blev att Martin kom att uttala ett stöd för dem som uppfattade världen som mekaniskt styrd. Med stor sannolikhet lades grunden för detta i Åbo hos Johan Browallius och Johan Lechse.

Hos Martin möter den empiriska naturvetenskapen, fritt från spekulationer grundad på förnuft, en traditionell kristen ortodoxi. I uppsatsen "Pronoio Theologia" möter vi den rationella Guden men i de självbiografiska anteckningarna yppar sig Martins personliga relation till Gud. För Gud, ansåg Martin, var redan uppenbarad och sanningen går att läsa om i Bibeln, därigenom är allt sökande efter Gud och kosmos ordning förmodligen enligt honom onödigt. Det stora naturliga sammanhanget uppfattades av Martin som redan ådagalagt för människan. Under sitt liv lät han aldrig reflektionerna rusa åstad mot spekulativa idéer. Inte heller kom Martin att förändra sin uppfattning nämnvärt fram till sin död 1785. Under hela livet kom han att studera tingen i naturen och vilken nytta de hade för människosläktet. Martin kom aldrig att förändra sin syn på Gud och vetenskapen och han förblev trogen naturkunnigheten med trägen forskning som med åren kom att anammas allt svalare. I denna världsbild var gränsen för vad som var möjligt för människans förnuft klart avgränsad och åskådliggörs genom den klassiska metaforen med sandkornen:

Ho kan tälja sanden i hafvet! Ho kan räkna stiernornas mängd! Ho kan nämna de olyckor som hvar och en med sig wet at de genom sin egen konst och skuhle icke kommit. Uhr om icke Guds han varit öfver dem⁶⁴

För Martin fanns inget behov av att tränga närmare metafysiken eller de teologiska problemen, de stod redan klara för honom. Han visste redan om den stora ordningen i världen, det vill säga det stora sammanhanget om tingens utomstående värde och att Gud hade en plan med skapelsen. För Martin var vetenskapen ytterst ett sätt att finna lösningar i naturen som genererade en större allmän nytta.⁶⁵

⁶³ Browallius, Johan, "Tankar öfver Naturkunnigheten".

⁶⁴ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 16].

⁶⁵ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 26].

En betydelsefull poäng med Martins argumentation är att han applicerar en och samma lag för naturen och det mänskliga samhällets sammanhang. Skapad av Gud för ett ändamål och upprätthållet genom försynen:

Det blifwa wähl eller ihla gift är människans fria wilja, som sielf kan utwälja det som gör hennes tilstånd godt Gud är altså intet skulden til det wi härutinnan giöra; emedan vår wilja är i ingen disposition. Ahla ting i Naturen äro til dess goda ehler elaka påfölj, så oombytelia at de nu annors kunna wara än, som gärningar är bestraffad: om en ond påfölgd altså kommer på en ond gärning, så är ju intet den skulden som icke har giordt gärningen.⁶⁶

Den tidiga skolningen som Martin tog del av är inte svår att spåra, Samuel von Puffendorf (1632-1694), Sir Francis Bacon (1561-1626) och som tidigare nämnt Wolff var viktiga. Dessutom var förut nämnda William Derham av stor vikt. Att Martin influerats av dessa kan ses som ett bevis på att han uppfattade världen som mekanisk. Av dessa verkar det som Wolff och Derham fått det största genomslaget, men Puffendorfs förnuftsbaseade moral och bejakande av nationer återfinns också det hos Martin. Dessutom spelade Bacon som historisk person en symboliskt kanske viktig roll i den förändrade vetenskapen. Därigenom är dessa självklara influenser. Det kan nog också tänkas att dessa personer tillhörde en självklar bildningstradition vid denna tid, men Martin har så tydligt influerats från dem som förespråkade förnuft, rationalism och monistisk världssyn, med en mekanisk naturuppfattning, att han säkert tagit stora intryck härigenom.

I den fysiko-teologiska traditionen kan vi spåra mycket av Martins influenser. I förordet till *Pronoio Theologia* framhåller Martin Derhams vars verk *Physico-Theologia* som han hade studerat.⁶⁷ Framhållandet av insekterna som ett bevis på det gudomligt skapade sammanhanget i naturen blev en ganska vanlig och populär bevisning för fysiko-teologins anhängare.⁶⁸ Martin anammar samma argumentation som Derham i sin inledning. Insekterna symboliserade nämligen de minsta kräken, obetydliga och ofta besvärande. Deras anatomi och fysiologi fängslade dock många naturforskare vid denna tid och blev ett förnuftigt argument för hur Gud ordnat hela skapelsen. Ingenting kunde bara uppstå ur tomma intet med en sådan planerad struktur och ett så perfekt sammanhang. För anhängare som Martin var

⁶⁶ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 25].

⁶⁷ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 1-2].

⁶⁸ Derham, Wiliam, *Physico-Theologia*, Sidan 489.

sammanhanget ett Gudsbevis och en trygghet i tron men kanske också en förklaringsmodell över naturen, vilket gjorde det enklare att finna en yttersta anledning och orsak. Derhams inflytande på Martin är svårt att ta miste på vad gäller uppfattningen om Gud då naturen och sammanhanget framställs påtagligt lika. Derham skriver i sin *Physico-Theologia* om skapelsens minsta varelser och ting.⁶⁹

För de som ägnade sig åt naturkunnighet i Sverige vid denna tid var Wolff säkert en betydelsefull person. Dennes rationella och ontologiska Gudsbevis utgjorde en stabil förklaringsmodell som sammanfogade den nya vetenskapen med Kristendomen. Wolffianismens princip om att inget kan uppstå ur tomta intet utgjorde därmed den viktiga grundsatsen som exempelvis Martin kunde luta sig mot i sin verksamhet. Wolff var ett huvudstudium tidigt i Martins liv men det är inte långsökt att spekulera kring om Derham egentligen var mer betydelsefull som inspiratör. Detta genom Wolffs svårgenomträngliga och abstrakta filosofi som Martin förmodligen var ganska främmande inför. Dock ska tilläggas att dessa kontinentala förebilders teser och idéer har filtrerats genom först Browallius inseende och därefter Linnés, där den senast nämnda påvisar samma tendenser i "Deliciae Naturae" där han talar om sammanhanget i naturen med Guds som yttersta orsak och upphov.⁷⁰ Till detta ska tilläggas att Martin var föga originell i sina tankar och verk och han hade för vana att tillrättalägga sin verksamhet efter det som han uppfattade som önskvärt hos överheten. Uppsatsen författades med syfte att Martins skulle visa att han förstod Naturkunnighetens innehåll och praktiska förutsättningar.⁷¹ En tes som grundas i de brev som Martin sände till Linné från Norge,⁷² där Martins norska resa skedde helt i denna anda av fysiko-teologins och naturkunnighetens konventioner.

3.2 Pedagogiken

Den framväxande utilitaristiska samhällssynen frammanade en allmän strävan efter nytta. Betydelsen av att ungdomen undervisades i naturkunnigheten poängterades bland annat av

⁶⁹ Derham, Wiliam, *Physico-Theologia*, Sidan 582: Skapelsens wärck, har jag förmodeligen nogsamt wisat, at alla Naturens wärck, så wäl de man högst actar och förundrar sig öfwer, som dem man anseer för de aldraminsta och förachteligaste, äro wärcheligen stora och härlige, samt oförlikneligen wäl, konstigt och wisligen bildade och inrättade

⁷⁰ Linné, Carl von, "Deliciae Naturae", Sidan 3.

⁷¹ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 1-5]

⁷² Martin, Anton Rolandson, Brev till Carl von Linné, Linné korrespondensen Kapsel 10 blad 35-61, Bergen, Norge 30 juni 1760.

Martins lärare i Åbo Johan Browallius.⁷³ Uppfostran och pedagogik spelade överhuvudtaget en betydande roll för Martin. Uppsatsen är strukturerad till att avhandla människans utveckling i första kapitlet från barndomen fram till vuxenålder och i andra kapitlet människan som en social varelse. Detta kan ses som en framstegsoptimism och kanske en metafor där varje individs utveckling är en metafor för hela mänsklighetens utveckling och relation till Gud.⁷⁴ Martin börjar med att beskriva hur människan när hon föds ganska snart kommer att kunna se med sina ögon till skillnad djuren.⁷⁵ Argumentationen sammanhänger med den som han lärt sig av Browallius i Åbo, nämligen att människan är en del av djurriket men har skapats särskilt av Gud för att härska jorden.⁷⁶ Det fanns ett viktigt religiöst motiv i att betona människans särställning i naturen som var nödvändigt att sammanfoga med empirins bevis på att människan var en del av densamma. Genom att påvisa hur människor föds olika menar sig Martin också argumentera för Guds existens genom att mångfalden i det mänskliga samhället liknar ett som tidigare nämnt urverk med flera små delar:

Under barna åhren wisa många hvar til de äro Skickliga. Gåssar taga til knif, spade, och karla arbeten. Flickor til lappar, måht, och dyna hvar och en utmärkandes för sig och sit kiön, hvar til Gud har ärnat dem.⁷⁷

Denna uppfattning är inget unikt för Martin utan var allmänt erkänt i Åbo vid denna tid där Wolff lästes ganska flitigt.⁷⁸ Det centrala i mångfalden var samhällets nytta, vilket är andemeningen och syftet med Martins uppsats. Naturkunnigheten skulle tjäna allmännyttan och skåda världen som många beståndsdelar av en och samma konstruktion nämligen skapelsen. Detta har Martin lärt sig av Browallius i Åbo.⁷⁹

En huvuduppfattning är den att människan är som mest mottaglig för fostran och kunskap under barndomen.⁸⁰ Uppfattningen är att föräldrarna bör vara vaksamma över sina barns särskilda och av Gud givna förmågor. Emellertid är det inte alltid som föräldrarna ger riktiga

⁷³ Browallius, Johan, "Tanchar öfwer Naturkunnigheten", Sidorna 2-4.

⁷⁴ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, Sidorna [12-15].

⁷⁵ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 12].

⁷⁶ Browallius, Johan, "Tanckar öfwer Naturkunnigheten, Sidorna 4-5: Har skaparen dannat oss til sinne och utwertes kenslolemmar, at wi skole igenom them, och funne på intet annat sätt få the enkla begreppen eller grund idaerna af all vår kundskap i Naturen;

⁷⁷ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 16].

⁷⁸ Frängsmyr, Tore, *Svensk Idéhistoria, Bildning och Vetenskap under 1000 år*, Sidorna 294-295.

⁷⁹ Browallius, Johan, "Tanckar öfwer Naturkunnigheten", Sidorna 3-11.

⁸⁰ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 12-14].

råd tillägger han. I fallet med Linné så önskade dennes far att han skulle välja att bli präst, men till den svenska vetenskapens glädje kom Linné att välja en annan väg.⁸¹

[...] såsom vår stora Polheim då redan älskade mechaniquen och blef den största mechanicus, som wi ännu sedt hos oss.

Föräldrarna har ett stort ansvar för sina barn att de kommer att tränas i det de givits i färdigheter av Gud, om inte så kommer ändå försynen att ordna så de hamnar inom rätt område, som det tidigare exemplet med Linné visade.

Den starka betoning på människans formande som Martin anför kan ses som ett utslag av hans framstegstro och tilltro till demografiska undersökningar och samhällsplanering. Under hela sitt liv lade han stor vikt vid att observera allmogens levnadsmönster och kultur. Detta var dock inget ovanligt utan andra Linnéaner ägnade också mycket tid åt samma observationer.⁸² Det låg i tiden och idéerna var inte bara att observera botaniskt material utan också som tidigare nämnt folket i allmänhet. Framförallt var det gamla sedvänjor på landsbygden i hur olika naturalier tillvaratogs som intresserade.⁸³

Uppfostran bör ske efter devisen att varje människa skapats olika och mångfalden är en central del av samhällets utveckling och överlevnad enligt Martin.⁸⁴ Samma tankegångar återfinns hos Browallius. För Martin är denna mångfald ett viktigt incitament i fostran av barn och unga till att bli goda och nyttiga samhällsmedborgare. Föräldrarna har enligt honom ett stort ansvar för att varje barns särskilda skapelsegivna talang tas tillvara. Om så inte sker kommer den gudomliga försynen ibland att agera så att rätt blir rätt enligt skapelseplanen. Historiska bevis på detta finns i Bibeln då både Salomon och David, kungar av Israel, kom från enkla förhållanden.⁸⁵

En del människor föds med unika gåvor menar Martin, exemplet med Christopher Polhem är talande då han kallas för Sveriges Archimedes. *I vårt fädernesland nämner jag ibland otaliga många, Polhem, den största Archimedes.*⁸⁶ Detta är också ett utslag av försynen och naturens sammanhang, vilkens lag fungerar efter samma principer oavsett om

⁸¹ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 20]: Ty Archiatern Linneai fader wille hafwa honom til präst, at läsa Latin och våra wanliga skolböcker; men han hade intet haft håg därför så at fadern gjorde sig ringa apparence om honom, och det han skuhle blifwa i framtiden. Ho wet icke hwad för et stort lius, ordning och nyttia han har giordt i Natural Historien? Utom försynens skickningar och hans stora gåfwor hade detta nu kunnat hända.

⁸² Svanberg, Ingvar, *Carl von Linnés lärjungar i Sverige*, Wahlström & Widstrand, Finland 2006, Sidan 20.

⁸³ Fjellström, Phebe, "Linné som folklivsforskare", *Så varför reser Linné*, sidan 89 ff.

⁸⁴ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 13-15].

⁸⁵ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 19-20].

⁸⁶ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 8].

det handlar om naturen, ekonomin eller människans medfödda gåvor. Detta kan också uppfattas som ett bevis på att Martin ser människan som en del av naturen. Säkert är detta då en uppfattning som han fick lära sig i Åbo.

Men den mäktiga handen, som så konstigt tilredt oss i moderlifvet, som redan klängt för vår födsel räknat våra öden --§2 – Som har himmelen til sit säte, och jorden sit fotasahl, han håller liksom handen för oss då wi falla, styrer våra gärningar til det bästa, och ger föräldrarna skiklighet och midne at upträcka oss.⁸⁷

Danandet av människan kan ses som en plikt lagd på föräldrarna, vilkas ansvar ligger i att se till att barnet får uppfostran efter sina förutsättningar. Varje människas unika kvalitéer som ska komma samhället till gagn sammanhänger med sinnesböjelserna. Sinnesböjelserna är lokaliserade i själen som i sin tur är kopplad till huvudet. Själen styr lemmarna och den strikt mekaniska argumentationen som Martin för gränsar kanske till att reta upp teologerna och begränsa den för själen fria viljan som är så betydelsefull för de kristna dogmerna.⁸⁸

Det är mycket troligt att Martin till stor del inspirerats av Wolffs *Vernuftige Gedanken von dem Gesellschichten Leben der Menschen*, utgivet 1736. Det kan måhända låta långsökt att hävda att Martin inspirerats av Wolff och kanske Leibniz i sin uppfattning om människans daning, men det kan ses för troligt att Martin länge influerats av Wolff i sin natursyn då han inte skiljer mellan tingen i naturen och det mänskliga samhället. Därtill så hänvisar Martin uppfostran och daning till en del av Guds plan. På så sätt blir betydelsen av en allmän och enskild pedagogik av stor vikt för sammanhanget.⁸⁹ Tanken om att varje människa ska fostras till att bli en nyttig medborgare och utveckla sina personliga talanger är en viktig del av uppsatsen "Pronoio Theologia". Hos Browallius återfinns också ganska långtgående idéer på hur ungdomen bör fostras för samhällets nytta:

En sätter jag, utan vidare bewis, förut at Naturkunnigheten för then studerande ungdomen är högst nödwendig.⁹⁰

⁸⁷ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 15].

⁸⁸ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 6]: Vår ofulksomhet skönjas därutaf at wi måste göra oss kunniga, om det wi skola förutse; men Gud inser af ewighet ahla oändliga omständigheter, såsom i et ögonblick närvarande och på et stähle och en gång.

⁸⁹ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 14-18].

⁹⁰ Browallius, Johan, "Tanckar öfwer Naturkunnigheten och huru then bör drifwas wid en ACADEMIA", Peter Jöranson Nyström, Stockholm 1737. Sidan 2.

En avgörande anledning till Martins för tiden föga nydanande idésystem var nog det i uppväxten tydliga betonandet av nyttovetenskaperna från föräldrarna och att de informatorer som undervisade Martin också delade uppfattningen om att den icke spekulativa och konkreta naturstudiet var den bästa. Religionen och vetenskapen betonades tydligt i uppfostran. På så sätt var det inte så märkligt att Martin kom att ta så mycket intryck av Derham och Wolff då deras filosofier och läror passade synnerligen väl in. Dessutom bör väl tilläggas att han när han väl blev inskriven på universitetet kände sig tveksam inför sitt framtida kall, men blev upptagen inom botaniken och naturkunnigheten av en för tiden så framstående forskare som Johan Browallius. Uppmärksamheten bör ha givit Martin såväl självförtroende som ett patronusförhållande till Browallius och därigenom delat dennes uppfattning i fråga om kosmologin.

3.3. Naturens sammanhang

Upplysningen innebar en kollision mellan den medeltida uppfattningen om naturen, vetenskapen och människan och en världsbild i förändring. Det stod en konkurrens mellan å ena sidan de som förespråkade en organisk världsbild mot dem som å andra sidan förespråkade en mekanisk sådan. Martin verkade onekligen hålla sig till den mekaniska, likaså Ray, Derham, Leibniz och Wolff.⁹¹ Visserligen hade de sina individuella skiljaktigheter men det fanns ändå påtagliga likheter i strukturerna vad gäller intresset för de minsta tingen och deras betydelse i sammanhanget. En annan stor likhet var också gudsuppfattningen, där den traditionella kristna Gudens egenskaper innebar ett problem för den mekaniska världsbilden.

Metaforen med urverket är klassiskt och har använts flitigt i olika sammanhang för att beskriva världen som en komplex mekanisk struktur. Martin använder sig av samma metafor i sin uppsats, ett val av liknelse som gör honom lättare att passa in i sammanhanget:

Ty et uhrverk, som ofta behögfs omlagas, kan i detta tillfälliga tillståndet, intet wara något perpetium mobile; men ehuru alt ting i

⁹¹Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 4]: Så det är det senare som kallas försyn: den är en kundskap, som aldrig tillkommer Creaturen, utan Gud ahlena . Ty et uhrverk, som ofta behögfs omlagas, kan i detta tillfälliga tillståndet, intet wara något perpetium mobile; men ehuru alt ting i Naturen äro förvanskliheten undergifvit, så bibehålles det, så länge Skaparen wihle.

Naturen äro förvanskliheten undergifvit, så bibehålles det, så länge
Skaparen wihle.⁹²

Tron på naturens sammanhang avspeglade sig i Martins religiösa åskådning. Uttrycket är menat att spegla det långtgångna sammanhang som han var beredd att se i allt i världen, från tingen och djuren till det mänskliga samhället. En central del av Martins föreställningsvärld verkar ha varit att han uppställde en regel för hela sammanhanget. Den gudomliga försynen var orsaken till sammanhanget och dess upprätthållande. Samma idé finns hos Browallius.⁹³ Ytterst var orsaken givetvis Gud men då dennes vilja var synonymt med försynen så var det såsom Gud själv närvarade. Ytterliggare återfinns idén hos Linné men det kan svårligen påstås att Linné och Browallius liknade varandra helt och fullt.⁹⁴

Sammanhanget var skapat av Gud och upprätthölls genom försynen och utan detta sammanhang i världen kan den inte existera då den i sådana fall skulle bryta mot Guds vilja. Därmed är sammanhanget tvunget och givet vilket innebär att människan bara kan lära sig och upptäcka hur komplext och allomfattande sammanhanget verkar i naturen genom försynen och ytterst Guds vilja:

Man har emot Atheister sammanskrifvit många böcker som witna om
Skaparens Wishet och godhet i anledning af de Skapade tingens
ordning obegriplighet, och förnuftiga sammanhang.⁹⁵

Under upplysningen kom de traditionella kristna dogmerna att ställas inför kritisk granskning. Uppenbarelserna och miraklen kom att bli oförenliga med upplysningens krav på förnuftsgrundad vetenskap. Naturvetenskapen i Åbo blev till stor del integrerad i ekonomin och Pehr Kalms projekt med att katagolisera den finska faunan kom att inspirera akademien i hög grad.⁹⁶

De religiösa berättelserna och Bibelns böcker var trots förnuftscentreringen fortfarande betydelsefulla i naturskådandet. Under sitt verksamma liv influerades bland annat Linné av det Gamla Testamentet i sin naturuppfattning, detsamma gäller för Martin. På ett sätt märks detta i hans politiska uppfattning om hur samhället är konstruerat efter Guds vilja. Genom en

⁹² Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 1].

⁹³ Browallius, Johan, "Tankar öfwer Naturkunnigheten", Sidan 9.

⁹⁴ Linné, Carl von, "Delicatae Naturae", Sidorna 2-10.

⁹⁵ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 1].

⁹⁶ Hjelt, Otto, *Åbo universitets lärdomshistoria, Naturalhistorien*, Skrifter utgifvna av Svenska litteraturssällskapet i Finland XXXII, Åbo universitet lärdomshistoria, Helsingfors, 1896. Sidorna 308-313.

hierki och mångfald kommer människan i en beroendeställning till sin medmänniska som utmynnar i en empati. Synen på samhällsstrukturen är i allra högsta grad rationell och logisk, liknande Wolffs uppfattning om hur allt sker i en logisk linje. Martin refererar till Gamla Testamentet Genesis 32:10, när Jacob lämnar Laban och ensam passerar över Jordanfloden.⁹⁷ Allegorin kan verka något långsökt av Martin men man kan misstänka att hans strävan efter att "Pronoio Theologia" ska vara giltig gick så långt att han lät sig se de allra mest långsökta kompromisser mellan Bibeln och realtidförhållanden som giltiga bevis för sin fysiko-teologi.

Huvudsyftet med Martins uppsats enligt förordet är ett försvarstal för den traditionella kristna etiken och dogmerna. Emellertid kommer detta längre fram i arbetet att tunnas ut och den rationella filosofin och den mekaniska natur- och människosynen allt mer ta överhand:

Såsom wi äro så beskaffade at wi intet gärna komma at tänka något förut wi hafva til detta ringa arbetet 1:o det kraftigaste bevis emot Atheister såsom de äro af twänne slag: de gräöfsta som neka en gud: de andra som neka honom med sina gärningar: altså et (s.2)bevis emot bägge två, och de äro de siehlfva som lefva fast oförskyld under en så berömhvärtig regering, och en så gudomlig försyn den nu tilfyhlest kunna prisa 2:o Det igenom Guds underliga wägar med oss menniskor påminna oss hans godhet, ähra och pris. 3:o Det då oss går ihla intet strakst tro , at dess Chadonis guld och hielp för oss är utesluten. 4:o Det wår nöd och åliggande fly endast til honom, hwarden al hielp och förlossning komer. Historien är et witne och bevis til det som hwardt är en moder til ahla wåra omdömen och wår kundskap: hon skal och här bli wår ledare, och efterrättelse.⁹⁸

I Åbo använde sig Browallius av fysiko-teologin i den mån den passade honom, det vill säga att Guds existens kunde bevisas genom naturens sammanhang. Naturkunnigheten som disciplin är egentligen mer konkret och utan några egentliga abstrakta perspektiv. Historien är ett bevis för Guds existens menar Browallius och de uppsatser och avhandlingar som ventilerades handlade om att förklara Guds roll i naturen och hur människan skulle bruka densamma.⁹⁹ Martins uppsats "Pronoio Theologia" är en förnuftig argumentation för Guds

⁹⁷ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 24].

⁹⁸ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidorna 1-2].

⁹⁹ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 25]: berömbdha Biskopens Joh Browalli inseende de usu Historiae Prowidentia diwinae Par Post: p 29. edocemur qwoqwe ex histopria prowidentiae, justitiae diwinae disputatione fieri, ut non solum poena naturalis et positiwa peccatum segontur. Sed etiem ut usdem, qwibus peccawimus plectamur. Cum porro wix aliqwid mali poenai exemplum profern posit, qwod non simul sapientam ex bonititem summi gubernatori arguat discismus weneran sapientiam Dei, qwoe ex malis bonum

existens och fortsatta engagemang i skapelsen och inspirerad av Browalius. Uppsatsen kommer i en jämförelse med Browallius "Tankar öfwer Naturkunnigheten" och Linnés "Delicatae Naturae" att framstå snarare som en upprepning. Vidare hänvisar Martin Gudserfararenheten till förnuftet i uppsatsen, emellertid kan det med allra största säkerhet antas att Martin personligen hade en Gudsrelation, vilket kan utläsas ur dennes självbiografiska anteckningar:

Utom detta råkade vi 2 gånger i isbesättning at isflaken omgifvo oss så långt vi kunde se, mat varor lyftades mellan däk, at så snart storm eller dyning skulle föra isen på skeppet ok sönderkrossa det voro vi tilfreds at kasta oss i en slurp ok bärga lifvet inom några minuter. Inom några minuter kan et sådant skeppsbrått ske; men Gud i äran vi undgek desse äfventyr-¹⁰⁰

Visserligen tillhörde det tidsandan att omfatta Gud i det dagliga skeendet, men det är ändå svårfrånkomligt att Martin kände en personlig relation till Gud. Manuskriptet "Pronoio Theologia" kan inte antas säga något om hans tankeliv utan kan enbart ses som ett förnuftigt försvar till religionen mot vad Martin uppfattar som Ateister, därtill måhända som ett bevis på hur vetenskap och förnuft samt tro och vetande inte behöver säga mot varandra utan snarare att Gud är vetenskapens yttersta orsak. Kopplingen till Wolffs idé om den tillräckliga grundens lag kan anas i bakgrunden och naturens sammanhang,¹⁰¹ med vilket menas att existenser inte kan uppstå ur intet utan måste ha en existerande orsak. Det samma gäller enligt Martin, och flera av förespråkarna för den naturliga teologin, att vetenskapen emanerar utifrån denna frågeställning om religionens position i ett samhälle som snabbt förändras med

aliqwod elicere potis est. Fata deniqwe adwersa, cam wiam sternant ad longe plura prospera, fiduciae in deum motiwum, habemus maximum. Qwod si qwis urgere adbus welit, qwod wulgo in hoc argumento objici solet ex, perientiam, ut plurimum, docere, honorum consitionem este, ut mala qwaewis, patiantur, ex malorum soepe hominum, ut omni fruuntur fleicitate? Non omnis est homus qwi talis habetur nec omne malum reuera malum est, qwod ita apparet, ex homines mali in altum soepe toountur ut lapses grawiori ruant. Nihil ergo hinc seqwitur aliud qwam, cum fortuna prospera malarum actionum qwandoqwe comes sit omnes commonerine rebus secundus nomium tribuant multo monus illis fidant, animowe sint elato; probisqwe praetorea alia majora bona, attributis diwinis conwenienter ex spectanda deberi et in bar ex in fortuna wita. Qwod fi rencanere cuiqwam adbus nodus aliqwis wideaur, Ps LXXIII is welim consulat, et simnl bene perpendat, qwam nos in rebus diwinis walde coecutianus; adeo ut fi uspiam, certe hic omnus nosta feientia werbum sit defetiwwum cujus ultima clausala: caetera desiderantur.

¹⁰⁰ Martin, Anton Rolandson, Självbiografiska anteckningar, Sidan 16.

¹⁰¹ Wolff, Christian, *Vernunftige Gedancke von Gott, der Welt und der Seele des Menschen*, Frankfurt & Leipzig 1720: Sidan 445-450: Die Zusammenstimmung des mannigfaltigen machet die Vollkommenheit der Dinge aus.

en ny vetenskap och samhällsuppfattning, vilket denna epok medförde genom krav på förnuft och logik.¹⁰²

Syftet med uppsatsen var som det står i förordet att överbevisa ateister med en förnuftig slutledning,¹⁰³ men då Martin var en naturalhistoriker så är det inte långsökt att spekulera i om han även med förnuftiga argument försöker övertyga teologerna om den rationalistiska vetenskapens nytta för samhället.¹⁰⁴

I vårt fädernesland nämner jag ibland otaliga många, Polhem, den största Archimedes,¹⁰⁵

Två väsentliga delar i Martins liv var naturalhistorien och religionen. Familjens bakgrund som reformerta flyktingar kom förmodligen att alltid färga hans åskådningsvärld.¹⁰⁶ Under studietiden var han enligt egen utsago mer benägen att besöka gudstjänster än sina studiekamrater. För honom var den religiösa övertygelsen orubblig livet ut trots långa perioder av missmod, sjukdomar och fattigdom.¹⁰⁷ Kanske kom den naturliga teologin att fylla en viktig funktion för honom genom det att den kunde komparera såväl naturvetenskapen som religionen. Då inget behövde motsäga det andra så kunde Martin med gott samvete ägna sig åt sina naturalieexkursioner. Härjämte finns en motsättning mellan den religiösa uppfattningen i de självbiografiska anteckningarna och den i "Pronoio Theologia". Den förra är en rationell och förnuftig argumentation emedan den senare är författad under en för honom svår tid. Dessutom är de självbiografiska anteckningarna något av en bekännelseskraft och i dessa anteckningar betonas ofta av Martin dennes personliga relation till Gud:

Det var visst at iag ofta gek i kyrkan ok guds hus efter en sann Christens skyldighet: iag hvet före af gudsfruktan är begynelse til al visdom, ok då iag tjänar mig sielf hela vekan, bör iag intet neka at

¹⁰² Radler, Aleksander, *Kristendomens Idéhistoria*, Sidorna 258-259.

¹⁰³ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 1]: Man har emot Atheister sammanskrifvit många böcker som witna om Skaparens Wishet och godhet i anledning af de Skapade tingens ordning obegriplighet, och förnuftiga sammanhang

¹⁰⁴ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 2-3].

¹⁰⁵ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 8].

¹⁰⁶ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska anteckningar*, [Sidan 22]: Antheon Martin var A. R. Martins farfar som efter att han flydde till Sverige kom att bli hovrättsråd i Gävle, i vilken stad familjen Martin hade flera representanter.

¹⁰⁷ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska anteckningar*, [Sidan 12]: Andra suto hema om söndagarne at de skulle hinna desto bättre at läsa ok skriva men iag saknade aldrig de stunder iag användt på min gudstienst. Iag gjorde långt mer ok dubbelt så mycket i vekan som de. Iag brukte sällan tidsfördrif ok skvaller timar. Iag har ok aldrig sielf hvarken a Lombre eller Tristesse i mina dar.

tiäna min guds okså . Jag älskade intet gud från det at han skulle hielpa mig från svårighet: men hade så ofta visats prof af hans kärlek ok underliga skikelser med mig.¹⁰⁸

De båda dokumenten är historiska urkunder över hans liv och de ger båda en bild av Martins tankeliv och verksamhet, men hur han innerst inne kände och upplevde det egna mognandet kommer vi aldrig att få veta utan måste nöja oss med detta material som finns till hands. Det ger dock en bild av en historisk person värd att studera och uppmärksamma. Detta påvisar enligt min mening att det mänskliga förnuftet oftast är dualistiskt i den bemärkelsen att olika åskådningar och uppfattningar ibland kolliderar. Martins åskådningsvärld verkade säkert rimlig för honom men orationell för andra. På så sätt ska vi akta oss för anakronismer och inte dra paralleller mellan vår tids uppfattningar och idéer med den värld som Martin verkade i.

3.4. Om den Gudomliga Försynen

Den Gudomliga försynen var enligt Martin Guds verktyg för att upprätthålla sin egen skapelse. Den var därtill ett logiskt bevis för Guds fortsatta engagemang i sin skapelse. Något som ifrågasattes från flera håll under upplysningen. De så kallade deisterna, vilka uppfattade att Gud inte längre engagerade sig i skapelsen uppfattades som ateister.¹⁰⁹ Martin skriver tydligt i sin uppsats att världen är skapat av Gud som ett urverk men behöver ofta repareras, vilket sker genom försynen.¹¹⁰ Denna uppfattning var inte unik för sin tid. Inom den tradition med Naturkunnigheten som Martin legitimerade sin forskning var detta en allmän och ansett bevisad uppfattning om världens varande. Vi kan hos Linné finna en liknande uppfattning och Martin var noggrann med att inte förarga honom.¹¹¹ Därtill återfinns samma idé hos Browallius i tal och skrifter.¹¹² Martin skrev sin uppsats för att visa sina mentorer och lärare att han behärskade teologins roll inom Naturkunnigheten och delade uppfattningen om den

¹⁰⁸ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska anteckningar*, [Sidan 12].

¹⁰⁹ Frängsmyr, Tore, *Svensk Idéhistoria, Bildning och vetenskap under 1000 år, Del 1 1000-1809*, Natur & Kultur, Stockholm 2000, Sidan 294.

¹¹⁰ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 4].

¹¹¹ Linné, Carl von, "Deliciae Naturae", hela verket.

¹¹² Browallius, Johan, "Tankar öfwer Naturkunnigheten," hela verket.

mekaniskt styrda världen. Försynstanken var en väsentlig del av denna kosmologi eftersom den gav en rationell grund för Guds fortsatta engagemang i skapelsen.

Försyn är altså en *continna creatio*: Ingen ofullkomlighet utan den största fulkomlighet af et gudomligt wäsende;¹¹³

Med en *continna creatio* avses Guds fortsatta ingripande i det egna verket. Under upplysningen kom många så kallade deister och spinozister, att exkludera Gud ur världen efter att denne skapat densamma. Martin argumenterar för den gudomliga försynen utifrån sin övertygelse om den naturliga teologin och mekaniska natursyn. Därigenom kommer försynen att uppfattas som en mekanisk funktion skapad av Gud i avsikt att ständigt reparera en skapelse. På så sätt räddar Martin i alla fall enligt egen uppfattning den traditionella religionen.

Under upplysningstiden kom de traditionella religiösa dogmerna att ställas inför mothugg och problematiseras. Miraklen som omtalades i Bibeln var inte förenlig med en logisk kosmologi. Deisterna exkluderade till stor del Bibeln som historiskt vittne, pietisterna hänvisade den religiösa upplevelsen till den subjektiva erfarenheten. Världen kom att under upplysningstiden ses och uppfattas som en maskin och tingen existerande i ett sammanhang. Allt i naturen existerar inte enkom för sin egen skull utan för hela naturens harmoni.¹¹⁴ Det kan tolkas att Martin uppfattade naturen lydande under en sanning, utan utrymme för subjektiva tolkningar. Gud och de traditionella gudsegenskaperna är lika inför alla människor.

Metaforen med världen som liknar ett urverk var ganska vanlig vid denna tid. Martin använder sig av densamma då den passar väl med den naturliga teologin.¹¹⁵

Det svenska ordet försyn, betyder så mycket som syna något föru; och kommer öfverens med latinernas *providentia* och *praswedere*. Det se något förut är en stor sak. Det fodras mycken ärfarenhet och wishet innan en man kan kallas försiktig; och inse sakernas sammanhang.¹¹⁶

¹¹³ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 4].

¹¹⁴ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 1].

¹¹⁵ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 4]: Ty et urverk, som ofta behöfs omlagas, kan i detta tillfälliga tillståndet, intet wara något *perpetium mobile*; men ehuru alt ting i Naturen äro förvanskliheten undergifvit, så bibehålles det, så länge Skaparen wihle.

¹¹⁶ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 4].

Gud har förutbestämt det som sker i världen och tingen samt människorna föds till ett syfte, något som människan inte kan känna till.¹¹⁷ Vad som däremot kan förstås av det mänskliga intellektet är att Gud har allmakt och allvishet och har skapat världen för ett särskilt syfte.

Försynens roll i skapelsen är som en reparatör som griper in när något som Gud inte önskat sker. Det är då människan som avstigit från Guds plan, vilket sker genom den fria viljan. Den fria viljan är emellertid begränsad till det världsliga och människans vishet är inget värt jämfört med Gud.

Genom försynen menar Martin kommer Gud att behålla kontrollen över skapelsen i evighet. Det ligger i dennes intresse att så sker och till skillnad från flera andra upplysningstänkare, de så kallade deisterna så har Gud inte tagit avstånd från sin skapelse utan är ständigt närvarande. Ibland händer det att enkelt folk vinner stor framgång, på detta har Martin flera exempel som Attila Hunnernas kung. Han blev Guds verktyg i straffet mot de ogudaktiga i väst.¹¹⁸

Den försyn som vi möter hos Martin är av en mekanisk natur och skapad av Gud. Dess uppgift är att reparera skapelsen och den är predestinerad att sköta om Guds plan med sin skapelse.

Man har emot Atheister sammanskrifvit många böcker som vitna om Skaparens Wishet och godhet i anledning af de Skapade tingens ordning obegriplighet, och förnuftiga sammanhang: Såsom Derham i sin Pyhsio Theologie: Kruger i sin Naturliga Theologie. Rajus (Ray) et. Så få at aldeles herrar Öehl i natural historien är uträknad för en Naturlig Theologie: såsom Entomoteologia, som handlar om guds kännedom af de små kräken ichtoteologia af fiskarna Lithotheologie af stammarna o. s.w.. Så hafvaskrifvit om Guds försyn.¹¹⁹

Förhållandet mellan tro och vetande verkar hos Martin vara en balansgång, för de deister som valde att exkludera Gud ur världen efter skapelsen blev uppgiften att förhålla sig till vetenskapen förmodligen lite enklare.

Det verkar som om på akademien i Åbo under denna period så räknades försynen som det verktyg Gud använde för att direkt intervensera i världen. Martin hänvisar till Pehr Kalms föreläsningar om hur Gud hos vissa personer nedlägger särskilda förmågor och begåvningar.

¹¹⁷ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 6]: Wi födas intet igenom någon blind händelse til denna världen. 200 åhr nästan, innan Cyrus blef födt nämnde gud honom wid namn at han ämnade honom at utföra stora saker

¹¹⁸ Martin Anton Rolandson, Pronoio Theologia, Sidorna [6-7].

¹¹⁹ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 2].

Samt att varje intellekt skiljer sig från andras, vilket är en förutsättning för vetenskapens, ekonomins och hantverkens fortsatta förkovran och dess nytta i samhället. Mångfalden i det mänskliga samhället är ett exempel på hur Gud styr skapelsen hela tiden genom försynen, det kan onekligen uppfattas såsom att försynen är ett verktyg skapat av Gud i syfte att upprätthålla skapelsen.¹²⁰ Försynen är inte ett väsen eller äger någon egenskap av förmåga till individuellt handlande utan ett mekaniskt redskap. Denna uppfattning var vid denna tid ganska typisk.¹²¹

Predestinationen har varit en svår fråga inom teologin. Genom problemställningen om hur en människa kan ha en fri vilja om hon är förutbestämd på olika sätt. Den fria viljan är en viktig fråga inom den kristna religionen. För Martin var predestination emellertid inget större problem genom att han uppfattade världen som mekanisk och styrd av Gud samtidigt. Gud har ett övergripande mål för människosläktet men i enskilda moralfrågor kan varje individ själva välja att göra rätt, naturrättskänslan är inget givet menar Martin utan kunskapen om rätt och fel kan sökas i uppenbarelsen.¹²²

Människan är skapelsen krona och har av Guds skapats för att härska världen, så menar Martin. Regerandet är snarare förutbestämt av Gud istället för en möjlighet eller ynnest åt mänskligheten. Människan har ett ansvar av Gud för att ständigt utforska naturen och generera en allmän nytta till samhället. Martin förmodligen inspirerad av Bacon, vilket kan utläsas av hans självbiografiska anteckningar. Även hans lärare Browallius framhöll Bacons dogmer om vetenskapens främjande på allmännyttan i sina föreläsningar. Den upplysningsinspirerade nyttofrämjande vetenskapen skulle Martin komma att försöka sammanfoga med kristendomens traditionella dogmer. Huruvida det var ett försvar för religionen, vetenskapen eller för de båda är inte helt lätt att spekulera i. Min uppfattning är den att Martin försöker finna en pragmatisk lösning mellan dem utan att varken de traditionella religiösa dogmerna eller naturvetenskapen skulle behöva stryka på foten.¹²³

¹²⁰ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 21-22]: En fattig har det ofta ag egenskaper och förmåner, som nu den rika har. Erfarenheten intygar, at de komma, oftast i det almäna fram, utrustade med större lärdom, erfarenhet och snillegåfwor. Denna orsaken härtil lär hafwa sin grund i Guds stora försyn, som lika som har gedt dem det ädlaste och warachtigaste af ahla gåfwor, at uplysa andra, at och sielf finna sin näring och utkomst därigenom, och altsammans desto fulkomligare, som deras egen nöd och erfarenhet, bringa förståndet långt högre.

¹²¹ Lindroth, Sten, *Svensk Lärdomshistoria, Frihetstiden*, Sidorna 542-550.

¹²² Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 5-6].

¹²³ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 1-4].

Människan har en fri vilja enligt Martin med förnuft och sinnesböjelser. Något som skiljer henne från djuren och ger makten över naturen. *Vi födas intet igenom någon blind händelse til denna världen.*¹²⁴

3.5. Människan och Vetenskapen

Uppfattningen om allmogens roll i samhället förändrades radikalt under Frihetstiden. I Kungliga Svenska Vetenskapsakademiens Handlingar från tiden kan studeras de omfattande demografiska undersökningar som gjordes. Allmänna sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden runt om i landet blev ett viktigt studium vid universiteten. I Martins teologiuppsats är det förhållandet mellan människorna som är huvudstudiet. Han förhåller sig till Gamla Testamentet som historisk lektion i hur Gud vill att människan ska leva tillsammans i samhället. Bibeln och framförallt GT är för honom en betydelsefull källa, vilket också sammanfaller med hans uppfattning om kunskapen som byggs på för varje generation. Därigenom kan man lära av tidigare generationer och det är dessutom en viktig del av forskandet. Martin följer de gammaltestamentliga böckerna och sammanfogar det med upplysningstänkandet och nyttan. Med vilket menas att de framväxande vetenskaperna kommer att bibringa människorna stor nytta och glädje. Naturen står människan till tjänst eftersom hon är skapelsens krona. Tingens utomstående värde betonas genom att de fyller en viktigare funktion än att bara existera. Utan de utgör en viktig kugge i naturens sammanhang och människan brukar naturen till sin nytta.¹²⁵

Sinnenas och böjelsernas åtskillnad spelar en betydande roll för människors relationer. Varje människa skiljer sig från alla andra på denna punkt. Genom detta kommer mångfald och olikheter att uppstå, vilket leder till att framsteg görs inom varje område i samhället.¹²⁶ Men skiljaktigheten människor emellan är en del av sammanhanget och grunden till utvecklingen.

Samhällstrukturen är en väsentlig del av Martins filosofi, genom observationer drar han slutsatser om de bakomliggande orsakerna till förhållandena i världen, mikroperspektivet är också ett bevis för det stora kosmologiska sammanhanget. Varje människa är ett mikrouniversum och motsvarar det stora kosmos. Leibniz nämns inte i sammanhanget men

¹²⁴ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 6].

¹²⁵ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 22-24].

¹²⁶ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 20-30].

kopplingen till monadläran är här påtaglig och svår att undkomma i en analys. Samma gäller för samhällen som ordnas likt små beståndsdelar, vilkas existens hänger på det stora sammanhanget det befinner sig i. Människan är skapad av gud för att passa in i samhället, hon skiljer sig från djuren genom själen, samvetet och förnuftet. Det är de centrala delarna i samhällsstrukturen och att de inte raderas. Förmågan att kunna skilja mellan gott och ont är något utmärkande mänskligt drag:

Samvetet tjänar oförlikneligen at bewisa mången prof af den gudomliga
wisheden och Försynen som gedt menniskan det samma Samvetet är et
siälens omdöme om det, som wi göra antingen det är godt eller ondt.¹²⁷

Etiken och moralen i samhället var en väsentlig del för framsteget och precis som allting annat sammanföll det med naturens sammanhang. Som i sin tur berodde på försynen. Allting emanerar ur Guds allmakt och vishet hur denne önskar världen ska vara, vilket för densamma till bästa tänkbara av alla möjliga världar. Dock i Martins fall var det nog knappast ens möjligt att tänka i dessa banor. Då han kände bara en värld, skapad av Gud och Guden var allsmäktig så fanns det ingen anledning att diskutera andra möjliga världar. Det tillhörde den metafysiska spekulation som han lärt sig att förakta i Åbo. Det som sker gör så av nödvändighet, även död och svält enligt Martin:

Wi weta at människors förnuft är underligit; men hafwa af Historien at
dessa påfund warit oändeliga, och altså intet möjliga genom
menniskans Natur utom et högre wetandes medarbetande. Wärlden
wore intet tilräknelig til så många 1000 människors föda, och särskilta
böjelsers tilfredsställande.¹²⁸

Nationerna är av Guds försyn konstruerade, det tillhör människans uppdrag att sluta sig samman i grupper menar Martin. Det ligger människan i naturen att primärt känna med sina familjemedlemmar, grannar, sockenmedlemmar och det egna folket. De strukturer som uppstår genom samhällena organiserande är nödvändiga för uppfinnandet, vetenskapen och ekonomins förkovran. Därigenom utgör det också en av grunderna för slutförandet av skapelsemålet.

¹²⁷ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 36].

¹²⁸ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 38].

Genom beroendet av varandra kommer människan att söka sig till gemenskaper menar Martin. Därför har Gud skapat alla olika, mångfalden är framstegets rot. Krig däremot uppstår av girighet och avundsamhet, men Gud kommer att ombesörja att den giriga vinner slaget eftersom detta skulle hota hela skapelsen. Allt som sker gör så av nödvändighet enligt Martin och menar på att eftersom Gud är allsmäktig och skapat världen så är den fullkomlig, dock inte så fullkomlig som Gud. Men skapelsen är också på väg mot ett mål och slut, apokalypsen som redan vid skapandet av Gud är förutbestämt. På så sätt skulle han inte tillåta att något sker som hotar desamma. Det är den fria viljan som gör att människor drar i krig mot varandra.

Så snart wi giöra något raisonera wi för oss, skal iag giöra den gärningen! Giör jag henne så giör jag antingen ihla ehl. Wähl om jag giör ihla, så bör han låtas bli ehl den ana skuhle utan skähl plundra den andra drifwa ocker, falskhet och lögn; om nu det woro. Wår nästa skuhle nu wetta om barmhertighet och Kärlek wore til i Wärlden.¹²⁹

I det Gamla Testamentet finner Martin ett exempel på hur nationer ska organiseras och regeringar samt undersåtar bör förhålla sig. Israel och dess folk blev utvalda av Gud och de frigjorde sig från slaveriet i Egypten. Martin studerade hur kungarna, David och Josua var gudsfruktiga och ledde sitt folk till att tacka Gud. Emellertid föll de ständigt i ny avgudadyrkan och till slut tog Gud sin hand ifrån det egna folket, menar Martin:

Då förgrymmade sig Herrens wrede öfver Israeloch gaf them i theras hand som them röfwade åt ther them beröfwade skuhle, och sålde them theras fränders händer alt omkring: och the kunde icke mehra stå war Herrens handemot.¹³⁰

Relationen till Gud måste hela tiden underhållas, människan har givits en fri vilja och är skapelsens krona men är predestinerad att följa Guds vilja och vara ett verktyg i uppfyllandet av skapelsemålet. Israeliternas förehavanden under gammaltestamentlig tid ser Martin som en historisk lektion över staters strukturer och relation till Gud. Den ömtåliga struktur som samhället utgör hotas ständigt av den mänskliga girigheten, kriget är ständigt närvarande. Av den anledningen har Gud givit människan kärleken till fosterlandet och försvarat

¹²⁹ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 36].

¹³⁰ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 36].

detsamma.¹³¹ På så sätt vill medborgaren eller allmogen som Martin kallar folket att försvara sitt land vid ett anfall. Uppfattningen är vinklad och Sverige uppfattas som ett föredöme, ett land som aldrig skulle starta krig

Så istället för et litet Tabernacel upbygdes i Konung Salomos tid et härligt Tempel där Guds helighet beqwämmare kunde dyrkas wi läsa at det undergick många öden, och märkelighet at wid alla världsliga ombyten och rewolutioner af deras Regering at deras Gudstienst och Tempel wid deras världsliga macht och myndighets aftagande wid alla tillfällen undergick, swåra ombyten.¹³²

Nationers uppgång och senare fall förklarar Martin med att de avvikit från den rätta vägen. Uppgången var tack vare att de strävad i enlighet med Guds mening. Men det sedan kommande fallet berodde helt på att de förslösat sitt förtroende kapital. Då kan Gud använda sig av vem som helst för att återställa ordningen. Rom var från början ett imperie där strävsamhet och ödmjukheten härskade, med tiden kom de att degenereras och Gud lät barbarerna förgöra dem.¹³³ Under historiens lopp, som enligt Martin varat i omkring 6000 år har stater grundats för att sedan försvinna.¹³⁴ Utvecklingen har sett till att det ständigt sker en rörelse och att mänskligheten är på väg någonstans. Framstegstron och uppfattningen om att nuet är det allra bästa genomsyrar Martins politiska och sociala idé. Detta eftersom varje generation erövrar allt mer kunskap inom vetenskapen och ekonomin leder detta till en ökad allmän lycka.

Huru af et tings destrucion och undergång et nytt upkommer, och Naturen därigenom, blir bibehållen, så länge Skaparens wilja är.¹³⁵

Martin hänvisar denna passage till Linnés *tahl uti märkwärdigheter uti insecterne*.¹³⁶ Linné var vid denna tiden en stor inspiratör inom den svenska naturvetenskapen. Det är därmed inte särdeles märkligt att hans uppfattningar genomsyrar det akademiska livet. Därtill kan sägas

¹³¹ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 7].

¹³² Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 36].

¹³³ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 37].

¹³⁴ Att världen varat i omkring 6000 år sedan skapelsen var en för tiden vedertagen uppfattning. Det var inte på något sätt irriterande att anföra den idén, snarare tvärtom gav det den logiska argumentationen kanske en anda av än mer förnuft.

¹³⁵ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 4].

¹³⁶ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 4]: Jorden är plantans föda plantan maskens, maskens foglens, och foglen ofta rofdiurets, åter förfäres på slutet rofdiuret af roffoglen, eroffoglen af masken, matsken af örten af jorden. Så menniskan som alt wänder til sin nytta blifwa ofta rofdiurets, roffoglens, roffiskens, matskens och jordens föda. Då går alt omkring.

att Linné egna uppfattning är betydligt mer komplicerat än så här. Martin utgår från Linnés teorier om naturens sammanhang som universella sanningar. Tingen är oombyterlia menar Martin och påpekar deras kontingens. Tingen existerar inte för sin egen skull utan för ett syfte, slutligen är det Guds skapelsemål som är det yttersta strävan.

Allt som sker gör så av nödvändighet, menar Martin. Då han konstaterar att det föds betydligt fler människor än det sker hädangångar på jorden ser Martin även detta som ett utslag av försynen.¹³⁷ Befolkningstillväxten är en central del av den fortsatta helgelsen, födslootalen är ständigt varierande och ett prov på Guds vishet och närvaro i sin skapelse. För om det var en konstant och oförändrade födslootal skulle människosläktet ganska snart gå under tror Martin. För sjukdomar, krig och olyckor sker hela tiden och är en av Guds redskap för att återföra människosläktet på den rätta vägen.¹³⁸ Lidandet är en del av människans lott och nödvändigt eftersom hon är ofullkomlig i relation till Gud men med en fri vilja i det världsliga. Emellertid är viljan inte fri om alls existerande i förhållande till det transcendenta. Predestinationen är en tydlig del av Martins uppfattning och han uppfattar skeendet som ständigt framåtskridande och omöjligt att hindra för människan. Eftersom detta är Guds vilja och om något skulle hota målet kommer försynen att ombesörja så hotet röjs ur vägen. Framstegstanken är inte ovanlig inom de kretsar Martin befann sig under denna epok. Naturvetenskapen hade att förhålla sig till teologin som en mäktig faktor i samhällslivet och akademierna. Gränserna mellan disciplinerna var inte helt klara och vetenskaperna var ännu i sin linda i strävan efter att avgränsa sig och söka legitimering.

Det finns ingen vidare anledning att spekulera i ett abstrakt tonfall och komma fram till slutsatser som inte stämmer, så menade Browallius och även Martin.¹³⁹ Forskning skulle vara försiktigt och noggrant utförd och resultaten skulle bygga på tålmodiga direkta och konkreta observationer i naturen. Dessutom skulle observationerna göras i avgränsade och specifika ämnen. Exempel på detta kan nämnas Martins disputation 1757 om mossarten *Buxbaumia*. Men också de skrifter som gavs ut av han lärare i Åbo, Browallius och Lechse var i samtliga sina skrifter helt inriktade på ett ting och deras direkta nytta för mänskligheten. Linné som

¹³⁷ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 9]: Betrackta wi öfver det ahla de lig som lefwa, och redan döda äro, sedan Skapelsen så må wi förundra huru skaparens försyn warit med dem ahla, sedt deras öden, för än de kommit uhr sit moderlif, och sedan dragit försorg för uti sådan oändelig hop och så länge de lefwatdt, klädt, uppehållit at 1000 millioner menniskor på en gång hafva på jordeklotet. Han sluttar af sin calculation, at åhrligen födas 1/15 dehl menniskor, och hwart åhr framkomma nästan 70 mill: menniskor och at hwart Seculum födas 7000 millioner: Så at på 4000 åhr ehler från syndafloden tilChristi börd 1600 har jorden framhaft 28000 menniskor!

¹³⁸ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 38]: Hunger, Päst plågor och dyr tid äroahla af Gud utsedda at bringa folk til ärkäntsla af sin fräckhet och, Guds rättfärdighets och majestäts uppenbarande.

¹³⁹ Browallius, Johan, *Tanckar öfwer Naturkunnigheten*, Sidorna 2-5.

mycket ägnade sig åt att systematisera naturen var självfallet också betydelsefull förebild. Martin använde sig av hans *Flora Svecia* vid sina tidiga exkursioner i Finland.¹⁴⁰

Leibniz tanke om den förutbestämda harmonien kom att bli betydelsefull inom naturstudiet i Åbo, det är min uppfattning om saken. Även om Martin inte refererar särdeles livligt till Leibniz så finns de grundläggande tankegångarna där hos honom. För Leibniz så var världen "die beste Riehe der Dinges", vilket kan tyckas vara en utgångspunkt även hos Martin.¹⁴¹ Konflikten med den religiösa ortodoxin var på denna punkt svårfrånkomlig. Skapelsens statiskhet gör Gud till en konservator (försynen) istället för som inom ortodoxin i en dynamisk förändring. Den framstegstro som Martin framförde handlade om det vetenskapliga och ekonomiska framsteget och viljan att tränga allt djupare in i naturen och lära känna henne. Eftersom naturen är sig lik så kommer människan för varje generation att lära sig allt mer. Tingen är "oombyteliga" skriver Martin i sin uppsats *Pronoio Theologia*.¹⁴² Ibland försvinner dock vissa ting för att åter dyka upp som andra ting, men ursprungsmaterialet är desamma och bara för att formen skiljer sig behöver inte grundämnet vara förändrat:

De starkaste stenar och hälleberg går det sammaledes med, at de destrueras och åter til sammanfogas. Om schiffersten ligga länge emodt någon lerjord blifwa de blötare och låta uplösa sig til lera, hwaraf de först än sammansatta.¹⁴³

Martins till synes pietistiska och lojalitet mot de ortodoxa kristna dogmerna föll til föga för den logik som den moderna upplysningsvetenskapen anammade. Gud kunde inte göra något som strider mot logiken eller den ursprungliga idén med skapelsen, det är emellertid svårt att tala om Gud som begränsad eftersom Martin påpekar allmakten. Men mirakeln strider mot uppfattningen om att tingens existens måste ha en rimlig anledning. Vetenskapen var nödgad att ta itu med frågan om Guds plats och roll i skapelsen. Tingens ordning och inneboende potential bestäms ytterst av Gud vid skapelsen men under den fortsatta helgelsen kommer försynen ibland att agera så att tingens form ändras.¹⁴⁴ Browallius hade riktat kritik mot Cartesianser och Aristoteliker i sina *Tanckar öfwer Naturkunnigheten*, där han kallade

¹⁴⁰ Martin, Anton Rolandson, *Själviografiska Anteckningar*, [Sidorna 5-7].

¹⁴¹ Martin, Anton Rolandson, [Sidan 1].

¹⁴² Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 26].

¹⁴³ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 4-5].

¹⁴⁴ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 3].

desamma för "Methodo Hypotetica".¹⁴⁵ Naturvetenskapen vid Åbo akademi lutade sig till stor del mot vad de uppfattade som förnuftigt och kritiserade gärna all abstrakt filosofi.¹⁴⁶ Det är inte långsökt att spekulera i att det var genom Browallius och Lechse som Martin fick sin filosofiska skolning, som han medförde till Uppsala och Stockholm. Deras i sin tur inspiration kom säkert ofta från Wolff, omtolkat efter deras kognitiva förutsättningar men i alla fall en dogmatisk grund att stå på och legitimera forskningen:

Eben die zufälligkeit der welt macht sie zu einem spiegel der Frenheit
der Göttlichens willens.¹⁴⁷

I vilken grad Leibniz och Wolff egentligen inspirerade Martin är svårt att spekulera i. Men det är nog svårt att frånga det faktum vilket att de spelade en betydande roll för personer som honom och andra inom naturvetenskapen som sökte efter en logisk och rationell grund för skapelsen och dess villkor som kunde fungera likt riktmärken inom naturvetenskapen. Med vilket menas att rationalismen legitimerade denna konkreta och sammanhangsbundna ideologi. Den kom kanske att fungera som det nödvändiga logiska motivet till det konkreta naturstudiet.

Medan skapelsens statiska plan blev den grundval som Martin utgick ifrån, den var ett argument mot den spekulativa och abstrakta filosofin. Blev strävan efter att orientera sig inom vetenskapen var en ganska central del av Martins vetenskapliga gärning.¹⁴⁸

Wid wetenscapers tilwäkst, framsteg och förkåfwran har i alla tider
Guds stora försyn warit närvarande. Och huru skuhle den icke wara här.
Han har ju igenom förnuftet wleat utmärka oss ifrån diuren. Därföre är
hans försorg wid at det som wi nu hördt om så stor, så är han större och
outsynligare här.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Browallius Johan, Tankar öfwer Naturkunnigheten, Sidan 4: Jag tillstår, at Methodus hypothetica gifwer en stor lätthet framför all annan: En Cartesianer och en Aristotelicus kan så wigt och knapphändig redde sig ut ifrån alla swårigheter, at man må förundra sig theröfwer.

¹⁴⁶ Browallius, Johan, Tanckar öfwe Naturkunnigheten, Sidan 4.

¹⁴⁷ Wolff, Christian, Vernunftige Gedancken der Absichten Naturlige Dinge [...], Frankfurt Leipzig 1726, Sidan 12

¹⁴⁸ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 39]: Det är underligt hwarföre man tilskrifwer tiden de omskiften, som ske i wethenskapernas upkomst, aftagande och sällhet. Man giörer det samma wist därföre; at man nu begriper hwarföre en tid den wethenskapen florerar och ingen annan. Hwarföre den ehler en annan konst sökes med all flit man winnes nu förrän tiden såsom man säger; Herren uppenbarar. Då kan han igenom den underligaste först upkomma genom en slump, och sedan af de lärdare mehra förädlas.

¹⁴⁹ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 39].

Naturvetenskapen hade enligt Martin nått en framstående position genom den historiska utvecklingen. Under den tid då de antika mästarna sökte sanningar och svar var grundvalarna för vetenskapens fortsatta utveckling och förkovran otydliga. Men den nya ekonomin och samhällets framåtskridande krävde en stabil grund att utgå ifrån. Den rationella kosmologin och uppfattningen om den statiska skapelsen blev denna logiska förklaringsmodell som senare kom att bilda teorierna om evolutionen. Det är inte helt utan komplikationer som paralleller mellan Martin och filosofer som Wolff och Leibniz kan dras. Snarare får dessa personer betraktas utifrån en tidsanda där de ingår i en tradition avseende att skapa en ny världsbild. Ty det är nämligen det egentliga resultatet av vetenskapen den ständigt framväxande förändrade kosmologin.

Den rationella kosmologin företrädde en enhetlig gudsbild och natursyn som grund för den allmänna uppfattningen. Mot detta stod den pietistiska rörelsen som försökte få till en förändring av kyrkolivet och hävdade religiositeten vara ett utslag av subjektiva upplevelser.¹⁵⁰ Det är en grundtanke i denna uppsats att Martin inte är ett direkt resultat av rationell filosofi som den vilken Wolff företrädde. Utan hans kosmologi är en sammanblandning av flera olika tänkare och inspirerat av de ledande under denna period. Framförallt var det Wolffs logik, Sir Francis Bacons uppfattning om vetenskapens betydelse och Samuel Puffendorfs rättslära som han själv påpekade i sina självbiografiska anteckningar.¹⁵¹ Men uppväxtens fromhetsliv och statslojala inställning i en blandning av den Naturvetenskapliga uppfattning som företrädde vid Åbo akademi av främst Browallius och Lechse, i alla fall för Martins vidkommande. Uppsatsen är inte svår att placera inom den så kallade naturliga teologin. Religionens sanningar ser Martin tydliga bevis för i naturen:

Såsom wi äro så beskaffade at wi intet gärna komma at tänka något förut wi hafva til detta ringa arbetet 1:o det kraftigaste bevis emot Atheister såsom de äro af twänne slag: de gräöfsta som neka en gud: de andra som neka honom med sina gärningar: altså et (s.2)bevis emot bägge två, och de äro de siehlfva som lefva fast oförskylt under en så berömhvärtig regering, och en så gudomlig försyn den nu tilfihlest kunna prisa 2:o Det igenom Guds underliga wägar med oss menniskor påminna oss hans godhet, ähra och pris. 3:o Det då oss går ihla intet strakst tro , at dess Chadonis guld och hielp för oss är utesluten. 4:o Det

¹⁵⁰ Frängsmyr, Tore, *Wolffianismens genombrott i Uppsala*, Sidan 39.

¹⁵¹ Martin, Anton Rolandson, *Självbiografiska Anteckningar*, [Sidan 2]: Det föreföll det mig en dag i sinnet, ju bör läsa at förstå hvad informatorerna ländt dig at läsa utan til så måste Veluriamus ok så Woolfen fram på nytt Puffendorf ok åtskillige böcker som iag merendels lånte af andra.

vår nöd och åliggande fly endast til honom, hvar den al hielp och förlossning komer. Historien är et witne och bevis til det som hvardt är en moder til ahla våra omdömen och vår kundskap: hon skal och här bli vår ledare, och efterrettelse.¹⁵²

Det var inte särskilt vågat att se religionen i naturen vid denna tid, eftersom Linné redan var i de tankegångarna och med den betydelse han hade för den svenska naturvetenskapen under epoken.¹⁵³ För Martin började Linné bli en betydelsefull person vid denna tiden, detta eftersom han vistades i Uppsala och strävade efter att komma i kontakt med densamma. Den religiösa naturfilosofin som strävade efter att finna Gudsbevis i naturen verkar ha haft en ganska betydande position inom den svenska Naturvetenskapen. Förmodligen fanns det dåligt eller inget utrymme för de vilka Martin kallade för "Atheister".¹⁵⁴ Det ligger inte särskilt långt borta att misstänka naturvetenskapen i Sverige för att vara en ganska snäv krets av personer och att vara ense med dem om väsentliga ting som Guds plats i naturen var nog en avgörande faktor för en eventuell kommande karriär.

Det troligt att uppsatsen "Pronoio Theologia" är ett försök att försvara Guds existens och egenskaper samt bevisa att Gudsbeviset inte enbart ligger i förnuftet utan Bibeln är det viktigaste dokumentet. Förmodligen så kan naturens sammanhang och tingens egenskaper ses som ett särskilt bevis för den gudomliga allmakten och visheten. Den Wolffianska idén om att tingen måste ha en existerande anledning till sin existens blev ett viktigt argument för Martin, visserligen nämner han inte detta men det blir en svårfrånkomlighet att bortse därifrån.¹⁵⁵ Den gudomliga försynen är anledningen till att tingen och världen fortsätter att existera men det är Gud som är upphovet till försynen, han har själv skapat densamma av denna särskilda anledning. På så sätt är uppsatsen snarare ämnat som ett försvarstal för de traditionella kristna dogmerna och mot de vilka enbart hävdade förnuftet som kunskapskälla.

¹⁵² Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 1-2].

¹⁵³ Malmeström, Elis, *Linnés Religiösa Åskådning*, Sidan 137.

¹⁵⁴ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 2].

¹⁵⁵ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 4]: Försyn är altså en continna creatio: Ingen ofulksomhet utan den största fulksomhet af et gudomligt wäsende; Emedan tingen äro contingenta och intet beständiga så förstår man hvarföre det är större konst at bibehålla färgängliga ting i en förnuftig ordning, än såsom ofärgängliga ok beständiga. Där icke det en större konst och möda wid: at sätta en hop saker af åtskillig skapnad, och som äro omstiftan underkastade i ett sammanhang på hvar annat, eller ordning än af sammansatta saker, som äro afenhanda likhet och omskiftan. Det bibehåller de tingen, som efter skapelsen alltid blifva i sit tilstånd behöfvas ingen omvårdnad och Skötsel wid man at bibehålla den sedan skapelsen är en större konst. Så det är det sennare som kallas försyn: den är en kundskap, som aldrig tilkommer Creaturen, utan Gud ahlena . Ty et uhrverk, som ofta behöfvs omlagas, kan i detta tilfälliga tilståndet, intet wara något perpetium mobile; men ehuru alt ting i Naturen äro förvanskliheten undergifvit, så bibehålles det, så länge Skaparen wihle.. Han tänka: världen har snart stådt 6000 år; men ho hafvar sedt henne aftaga! Herren kan säga at hon föråldras til sina krafter och gåfvor: nemlig at jorden och marken bär spädare wäkster än förr: vet man nästan hafva warit refver, och mrd tiden wansläcktas til dvärgar o.s.

För Martins vidkommande var erfarenheten och den konkreta empiriska observationen den världsliga metoden i studiet av naturen, vid sidan om den uppenbarade sanningen. I Bibeln finns informationen om världens skapelse och Guds existens och egenskaper. Genom naturvetenskapen kommer det mänskliga samhället till större och nytta men för också människan närmare Gud.

Tiden är av människan påhittat för att skapa mening och sammanhang i tillvaron, menar Martin. Detta är ett bevis på hur människan i jämförelse med Gud är ofullkomlig, hon finner verktyg för att skapa mening i tillvaron. Tiden är människans mått på evigheten, som hon inte kan förstå eftersom evigheten är så oändlig. Argumentationen ligger bortom den empiriska tidsförändring som vi kan skåda med blotta ögat, med andra ord den skiftning i dygn och årstider som sker. Utan denna tidsuppfattning är av en annan horisont och menas den eviga, bortom jordens livslängd och förbi apokalypsen:

Sedan är ju et skapat ting, et måht för oss menniskor af det förbigångna närvarande och tilkommande hon kan ju nu giöra dessa förundringar. Ty hon har intet något sammanhang med våra förnuftiga gärningar. Tiden är et fingerat och dikterat ord af oss efter wi intet kunna utmäta ewigheten.¹⁵⁶

Kunskapen grundar sig enligt denna uppfattning på att hela tiden ha möjlighet att kunna blicka tillbaka och använda sig av tidigare erfarenheter. Inget ska påstås som inte kan bevisas och menar att det är inte förnuftigt att spekulera allt för vidlyftigt. Metafysisk spekulering blir härmed helt uteslutet. Den information vi kan och behöver om Gud och dennes vilja finns uppenbarad i Bibeln. Tingens ursprung är en centralt viktig del i denna förnuftsdogmatiska natursyn. Allt existerande måste ha ett logiskt ursprung. Denna idé formulerades av Wolff och kom att sprida sig till de svenska lärosätena under denna period. Wolff formulerade en metod för den rationella naturvetenskapen med utgångspunkt i att tingen inte existerar för sin egen skull utan för en utomstående nödvändighet i det kosmologiska sammanhanget.

Vetenskapen uppfattade Martin som förnuftigast i hans egen tid. Tidigare under historien har vetenskapen varit trevande och dåligt formulerad, ofta ett resultat av att den tidens forskare inte hade de vetenskapliga metoden och grunden att stå på som upplysningsmannen. Världens statiskhet och tingens förnuftiga och logiska existentiella grund blev det nödvändiga fundamentet för honom i sin naturvetenskapliga gärning:

¹⁵⁶ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 39].

När hela världen nu på detta sättet war inriktat i sagor, gåtor och otydeliga wetenskaper. Hwad war då nödigare än at de graeker, som fingor wettenskaperna af aegyptierna litet bättre än sade om dem fast deras båda Theologiska och Philosophiska skrifter woro gömbda inom Poesin och rimkonsten.¹⁵⁷

Vetenskapen enligt Martin skulle bygga på noggranna undersökningar och erfarenhet. Alla rön måste vara underbyggda av ordentliga bevis, fria från spekulationer. Det är svårt att inte här referera till till Wolffianismen. Hos Wolffs filosofi möter vi satserna om att alla ting härstammar ur varandra i en rak och logisk utvecklingskedja. Martin är av liknande uppfattning. Martin uppfattar världens sammanhang utifrån en strikt logisk följd, där allt hänger samman och varje ting beror på de andra.¹⁵⁸ Gud har skapat sammanhanget eftersom han är allmäktig så är också naturen till viss del fullkomlig, dock inte i jämförelse med Gud. Men kontentan av resonemanget hos Martin härleds till Wolff och menar på att världen är den bästa möjliga av världar.¹⁵⁹ Det finns därmed ingen anledning till vidare spekulation kring världens uppkomst eller Guds plats i skapelsen i nuet, utan människan ska istället ägna vetenskapen åt att studera tingen i sin tillvaro i syfte att öka den allmänna nyttan. Denna utilitaristiska uppfattning är knappast unik för Martin utan delades av många under denna period. I Åbo verkar den ekonomiskt inspirerade naturvetenskapen varit ett allmänt riktmärke. Det verkar inte långsökt att spekulera i det faktum att man inriktade vetenskapen på studiet av de särskilda tingen eftersom de alla var ett mikrokosmos i sig. Rönen användes i ekonomiskt syfte medan Gud fick spela rollen som den vilken skapat människan för just denna roll som inventerare av hela skapelsen.

Den naturvetenskap som var under utveckling under perioden med bland andra Newton som studerade stora sammanhang och helheter verkar inte riktigt slagit igenom hos Martin. Han verkar snarare ha kvarstannat i den Wolffianska skolans mer torra, rationella sammanhang och konkreta studier av enskilda tings eventuella nytta för människan.

Determinismen hos Martin är nog som tidigare nämnt till stor del influerad av Wolff. Wolffs lära om ”*atomi naturae*” var kanske något vagare formulerad än Leibniz monadlära men ändå relativt påtaglig i sin deterministiska kosmologi. Wolffs intensiva betoning av det rationella utgjorde en grund för en mekanisk kosmologi, vilket Martin anammade vid studierna i Åbo.

¹⁵⁷ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 40].

¹⁵⁸ Wolff, Christian, *Vernunftige Gedancken den Absichten der Naturlige Dinge*, Sidan 11.

¹⁵⁹ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidorna 1-3].

Det samma stiftarwänskap och enighet bland de willaste nationer det försvarat den ena för den andras äregirighet. Utom handel och commerce woro världen olycklig, och människornas i fattigdom och velande.¹⁶⁰

Samhällen byggs upp eftersom människan står i beroende till varandra, detta ses också som ett prov på Guds allmakt och vishet. Hela världens sinnrika skapelse anser Martin måste ha en existerande orsak, vilken är Gud. Emellertid ges den logiska slutsatsen om att något förnuft är anledningen till världens sammanhang till den bibliska Guden. Några bevis för att det är den skaparen läggs inte fram av Martin och inte heller av andra filosofer och teologer vid denne tid som argumenterade utifrån liknande ståndpunkter som Martin. Det vill säga försöka bevisa att världen är skapad av något existerande.¹⁶¹ Människornas samhällen skiljer sig egentligen inte särskilt mycket från naturen enligt Martin, i alla fall gör han ingen vidare distinktion dem emellan. Utan låter förstå att han ser världen fungera efter en gällande princip den om alltings sammanhang som ytterst beror på Gud och försynen:

Försynen är en af guds stora egenskaper; den är det närmaste förenat med wisheten: Wishet är det at skickeligen och wähl lämpa medlen, och sina uträkningar til wissa ändamåhl. Igenom Guds wishet är denna världen tilkommen. Igenom försynen blir hon bibehållen. Den förra avser skapelsen; den senare bibehållandet. Försyn är altså en continna creatio: Ingen ofulksomlighet utan den största fulksomlighet af et gudomligt wäsende,¹⁶²

Att se sammanhanget i världen genom natur, samhälls och bibelstudier kan människosläktet fortsätta att utvecklas. Gud har skapat henne till efter sin avbild som det står i Bibeln och det ger också en del av dennes fullkomlighet som dock är begränsad till det världsliga. Gentemot Gud har hon ingen makt överhuvudtaget. Det kan bara finnas en allmäktig Gud och människan är ofullkomlig men skapad av något fullkomligt. För rationalister inom naturkunnigheten som Martin var detta kanske inte så enkelt att hantera kan man tycka. Men för honom verkar det emellertid ha fungerat. Då Martin aldrig gav sig in i några djupare resonemang utan höll sig till filosofins yta och skummande mycket försiktigt därpå:

¹⁶⁰ Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 24].

¹⁶¹ Malmeström, Elis, *Linnés Religiösa Åskådning*, Sidan 32.

¹⁶² Martin, Anton Rolandson, *Pronoio Theologia*, [Sidan 3].

Det fodras mycken ärfarenhet och wishet innan en man kan kallas försiktig; och inse sakernas sammanhang. Det menniskor är med vår försiktighet intet et grand at räkna; emodt den gud äger.¹⁶³

Angående tingens existentiella förutsättningar ligger i deras värde för sin omgivning och sammanhanget. Genom den nytta människan kan ha av tingen ges de ett värde. Tingens inneboende förmåga dock skriver inte Martin något om. Men det verkar som Martin uppfattar de flesta tingen har av Gud vid skapelsen getts en potential som människan kan genom vetenskapen upptäcka.¹⁶⁴ Tingen är enligt Martins uppfattning existerande för människans nytta. Ett sätt att legitimera den upplysningsfilosofiskt inspirerade vetenskapen genom att häva den vara gudomligt inspirerad. Att Martin uppfattar naturen som ordnad i ett sammanhang råder det ingen tvekan om. Ordningen kan uppfattas som en vetenskaplig förutsättning då den ger det mänskliga intellektet tillgång till naturen. Att detta är inspirerat av Wolff är inte särskilt långsökt.¹⁶⁵ Men brottet med den traditionella ortodoxin måste ske för den framstegstanke som vuxit fram och även Martin omfattade sig av uppfattade att tingen i världen var föränderliga. De uppkom för att senare försvinna. Emellertid försöker Martin att finna en diplomatisk passage och lösning så att de båda uppfattningarna om en oföränderlig och en föränderlig värld inte behövde kollidera:

Emedan tingen äro contingenta och intet beständiga så förstår man hvarföre det är större konst at bibehålla färgängliga ting i en förnuftig ordning, än såsom ofärgängliga ok beständiga. Där icke det en större konst och möda wid: at sätta en hop saker af åtskillig skapnad, och som äro omstiftan underkastade i ett sammanhang på hvart annat, eller ordning än af sammansatta saker, som äro afenhanda likhet och omskiftan. Det bibehåller de tingen, som efter skapelsen altid blifva i sit tilstånd behöfvas ingen omvårdnad och Skötsel wid man at bibehålla den sedan skapelsen är en större konst.¹⁶⁶

Tingens uppkomst och försvinnande kunde mycket väl vara ett illusion av människan. Egentligen är det samma material men som framträder i olika former:

De starkaste stenar och hälleberg går det sammaledes med, at de desteneras och åter till sammanfogas. Om Schiffersten ligga länge emot

¹⁶³ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 4].

¹⁶⁴ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, Sidorna [20-25].

¹⁶⁵ Wolff, Christian, Vernuftige Gedancke den Absichten der Naturliche Dinge, Inledning.

¹⁶⁶ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 4].

någon lerjord blifva de blötare och låta uplösa sig til lera, hwaraf de först är sammansatta.¹⁶⁷

Den tilltro till det mänskliga framsteget som Martin kände bidrog naturligt att han kom att uppfatta världen som föränderlig. Skapelsen är inte densamma som vid syndafallet. Det enda som kvarstår är sammanhanget i naturen.

Emedan tingen äro contingenta och intet beständiga så förstår man hvarföre det är större konst at bibehålla färgängliga ting i en förnuftig ordning, än såsom ofärgängliga ok beständiga.¹⁶⁸

Den ständiga förändring som sker i naturen förekommer också i det mänskliga samhället. Som tidigare nämnt lyder hela världens sammanhang efter en och samma lag, det vill säga förändringen. Ting, idéer och ekonomiska system uppstår för att sedan avta. Detta är ett prov av den Gudomliga försynen enligt Martin. Sammanhanget är uppsatsen "Pronoio Theologiae" röda tråd, det viktiga rationella argumentet som bevisar Guds existens, fortsatta omvårdnad och försvar för de traditionella religiösa dogmerna mot de moderna tvivlarna vars Gudsbild stod i polemik mot kyrkans. Exempel på sådana idéer kan nämnas den spridande deismen under upplysningen. Vilken tvivlade på att Gud fortsatt att engagera sig i skapelsen, det skulle vara oförnuftigt att tro något sådant menade de på. Men Martin var skolad i Naturkunnigheten och på så sätt förnuftig, ortodox och fientlig mot det abstrakta:

Såsom det sker i Naturens riken en sådan omgång och förvandling, sen anmärkas på, at det ena tingen uppkommer i det andras undergång, altså uppkommer den ena näringsrörelsen utaf den andras undergång.¹⁶⁹

Naturkunnigheten vid de svenska akademierna var spridd och erkänn. I vårt land verkade nya läror få inga eller väldigt få sympatisörer. Kyrkan hade fortfarande stort inflytande på svenskt tankeliv vid denna tid. Trots den framväxande upplysningsrörelsen som istället kom att få ett svenskt mönster.

¹⁶⁷ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidorna 4-5].

¹⁶⁸ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidorna 4-5].

¹⁶⁹ Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, [Sidan 22].

4. Slutsats

Det är svårt att placera en person som Martin i ett särskilt filosofiskt och akademiskt fack kanske av den anledningen att han inte själv bidrog med något tänkande som uppmärksammats. Martins idéer är en potpurri av samtidens sammantagna idéer och modenycker där han plockade såväl medvetet som omedvetet efter sina förutsättningar. De kognitiva förutsättningarna tolkade informationen så att det skulle bli begripligt för honom. Samhällets omvälvning i Sverige under frihetstiden kan vi däremot på ett klart sätt se i materialet. Genom Martins vetenskapliga resor och forskning kan en tidsanda och förhoppningar från institutioner, lärare och en allmänhet skådas. Det vill säga modernisering, industrialisering och ökas välfärd. Martin försökte hela livet söka i naturen efter nyttan.

De verktyg som Martin använde i sin analys av världen och sin vetenskap var till stor del de inspiratörer som han hade under sitt liv. Originaliteten saknades i de vetenskapliga rönen och uppsatserna. Kanske uppvägdes de till viss del av hans personliga egendomlighet. Under sitt liv satte han sig aldrig in i filosofins mer abstrakta delar utan valde att hålla sig i ytterkanterna av dogmer och idéer, plockade därur delar som passade honom och infogade i sin egen världsåskådning. På så sätt formades en personlig kosmologi med många paralleller till den tidens kända vetenskapsmän och lärarna i Åbo och sedermera i Uppsala. Det omgivande samhällets krav på nytta och förnuft var något som Martin hörsammade och ägnade sig åt hela livet. Kanske blev de utilitaristiska naturalhistoriska dogmerna grundade i fysiko-teologin så inpräntade att han aldrig vågade ta ett steg åt sidan och analysera dess egentliga nytta och värde. Snarare blev Martins experiment med några få undantag i uppsatser om livsmedels konservering allt mer ogrundade och vilsna med åren. Därigenom kan vi nog konstatera att Martin höll sig till en allmän och ickeoppositionell hållning inför naturen och religionen. En av anledningarna kan tänkas ligga i den lojalitet som han kände inför staten men det kan nog med stor sannolikhet sägas att det också byggde på hans personliga förutsättningar. Han var inte någon som spekulerade djupare i naturens mysterier, Gud och själens hemvist. Metafysisk spekulation fick han tidigt lära sig att ta avstånd ifrån i Åbo av framförallt Johan Browallius.

Den tidiga skolningen kom att verka avgörande på Martin livet ut. Men det var en ganska vanlig hållning från en person i hans position. Förmodligen var det inte särskilt vanligt med stora filosofiska utflykter kanske framförallt i det vetenskapliga klimat som rådde i Sverige vid denna tid. Då andan inspirerade till stor del av nyttotänkande och det konkreta naturstudiet var den centrala delen. Naturkunnighetens grundläggande sats som

formulerades av många däribland också Linné som tidigare nämnt. Tjänar till att utforska naturens sammanhang och se Guds skapelse däri. Detta gjorde Martin och han avvek aldrig från den inslagna vägen.

Naturkunnigheten var Martins akademiska ämne och Browallius samt Linnés noggranna påpekanden om att den vetenskapen utgår från uppfattningen om den traditionella kristna Gudens egenskaper och som upphov till naturens sammanhang. En viktig del av kosmologin hos Martin var den om den enda lag som gällde världen, nämligen sammanhanget. Denna gällde såväl i naturen, ekonomin som för barnuppfostran. Sammanhanget blir det vilket allt vilar på, den grundläggande orsaken och anledningen till världens existens. Allt är en del av naturen och tingen i densamma är så tätt sammankopplade och beroende av varandra att deras särart kan ifrågasättas. Det blir en balans i "Pronoio Theologia" att inte göra allt för stora avkall på de traditionella kristna dogmerna. Uppsatsen blir inte filosofiskt för djuplodande, förmodligen av bland annat två viktiga anledningar, Martins aversion mot abstrakt filosofi och de problem som skulle uppstå om han började lösa problemen. På så sätt kom han att sväva på ytan i teologin utan att göra några ansatser mot problemlösning. Slutsatsen blev ett moderat förhållningssätt för att slippa vidare diskussioner.

Martins tänkande och de ramar som han tänkte grundade sig i hans influenser, framförallt de som kom att uppmärksamma honom som Browallius. Dennes idéer har gjort stora avtryck i "Pronoio Theologi". Men även Linné som är ofrånkomlig i sammanhanget och vars relation till Browallius sträckte sig under lång tid. Förmodligen tänkte Martin som han gjorde såväl medvetet som omedvetet som ett utslag av tacksamhet och beundran för Linné och Browallius. De som inspirerat dem kom också att inspirera honom. Emellertid kan det inte vara frågan om exakt samma tankar och idéer eftersom dessa formas efter subjektets unika förutsättningar. Men de delade grunduppfattningar och var idélandets gränser skulle uppställas.

Den betydelse som läggs vid människan i "Pronoio Theologia" är ett återkommande tema för Martins forskning under hela hans liv. Nästan allt som han företog sig var direkt riktat mot en ökad allmän nytta. Inom detta ligger hans unikum. Visserligen publicerades några uppsatser om meteorologiska mätningar vid Spetsbergen och om ismåsen i Arktis men verksamheten kom ändå att inriktas till stor del på etnobiologisk forskning. Denna utilitarism kan ha varit resultatet av en längtan efter ära och berömmelse samt anställning vid akademien. Med åren accelererade Martins försök att lösa konserveringsfrågor och att hitta nya användningsområden för bland annat svampar. Kanske resultatet av en allt mer tilltagande oro för framtiden.

Pronoio Theologia var inte någon revolutionerande och nytänkande skrift, vilket säkert heller inte var Martins avsikt. Utan de bakomliggande motiven till uppsatsens argumentation var att Martins ville visa sina mentorer och lärare att han behärskade Naturkunnigheten och den för tiden rådande teologiska dogmerna. Detta blir tydligt inte minst i den påtagliga likheten med Browallius och Linné samt influenserna från Wolff vars filosofi var betydelsefull inom denna vetenskapliga avdelning. Linné verkade kräva av sina resande lärjungar att de behärskade Naturkunnighetens alla delar. Därför blev uppsatsen något av ett förhör och prov på Martins förmåga.

Att Browallius var influerad av Wolff är svårt att bortse ifrån. Emellertid är det inte tal om någon bokstavstrogen Wolffianism som återfinns hos Browallius utan en pragmatisk anpassning till personliga och i Åbo och Finland rådande förhållanden. Linné däremot kan svårligen tänkas varit influerad av Wolff genom sin mer kanske abstrakta natursyn. Martin däremot lutar i hög grad mot Browallius uppfattningar i det mesta. Det kan tänkas att personliga förutsättningar är en avgörande faktor för en person i fråga om hur olika idéer och tankar tas emot. Något som blir aktuellt i detta fall genom Wolffs tydliga vurm för systematisering kom han säkert att inspirera dem som hyste en affektion som systematisering. Personliga sinnesbøjelser kan tänkas ha en avgörande inverkan i fråga om formandet av en världsbild. Martins förutsättningar och sinne gjorde honom lättpåverkbar för idéer som inte stred mot hans personligt viktiga uppfattningar. Genom att argumentera och visa på individens föreställningsvärld önskar jag också i denna slutsats framlägga uppfattningen om att alla vetenskap och filosofi är utslag av varje människas subjektiva åskådning. På så sätt blir exakta och objektiva vetenskaper något som enbart existerar i teorin men genom subjektets prövande synnerligen subjektivt. Även om uppsatsen "Pronoio Theologia" var tillrättalagd för att passa in i en tradition och öppna karriärvägar för Martin så var det inom denna Naturkunnigheten som han studerade och forskade i. På så sätt speglar uppsatsen inte hur Naturkunnigheten praktiserades i allmänhet utan hur Martin uppfattade att den skulle praktiseras.

Epilog

Martin dog i Åbo 1785 och efterlämnade en ganska omfattande samling uppsatser och vetenskapliga rön. De flesta kom att avhandla hur människokroppen reagerar på olika substanser, vid förtäring eller annan påverkan. Han strävade under hela sin livstid efter en

akademisk position men fick nöja sig med en pension och ganska regelbundna publiceringar i Vetenskapsakademiens handlingar. Han kommer dock att gå till historien som Sveriges första vetenskapligt resande till Arktis, en expedition som han fått ganska lite uppmärksamhet för. Dock i årsboken för det internationella Polaråret 2007, utgivet av Svenska Polarforskningssekretariatet finns en krönika om honom skriven av undertecknad, publicerad.¹⁷⁰ Förhoppningsvis kommer denna att ge honom ett visst renommé för eftervärlden.

Bland Martins kvarlämnade forskningsresultat finns en ganska ansevärd mängd meteorologiska rön. Dessa har aldrig närmare analyserats eller studerats. Kanske finns där intressanta uppgifter som mer kan ådagalägga hans verksamhet och ge honom en plats i den svenska och finländska lärdomshistorien. I fallet Martin skulle dessa tabeller som de meteorologiska undersökningarna till största delen omfattas av att kunna bringa en ökad kunskap om honom. Det kräver emellertid en kunskap om den praktiska naturvetenskapen under perioden och med vilka metoder som användes. Måhända något som inte är alldeles för komplicerat för den vetgiriga att sätta sig in i.

Denna magisteruppsats var den andra som jag skrivit utifrån Martins kvarlämnade handskrifter. Den föregående Kandidatuppsatsen avhandlade hur han legitimerade sina vetenskapliga rön i relation till Carl von Linné och Pehr Wilhelm Wargentin. Medan denna kom att mer analysera Martins filosofiska, religiösa, vetenskapliga och politiska åskådningssvärld. Det är min förhoppning att hans åskådningar kommer till nytta för omvärlden och att det fortfarande finns en hel del om honom kvar i arkiv. I svenska riksarkivet i Stockholm finns nämligen omkring en halv hyllmeter av Martins skrifter. Genom sina vetenskapliga expeditioner och relationer till många av svensk vetenskaps för den tiden betydande personer är han ett intressant objekt att studera som Idéhistoriker. För genom Martin kan ådagaläggas en stor del av den svenska lärdomshistorien under en intressant epok nämligen upplysningstiden.

Biografin som historiskt studium är enligt min uppfattning både intressant och ett viktigt historiskt dokument. Under förutsättning att de rätta verktygen finns för att tolka material, med vilket jag menar kunskap om hur kognitiv Idéhistorisk forskning bör bedrivas samt en god orientering kring den epok man forskar i. Den historiska personen är en spegel av sin samtid och den kontext denne verkade i, i detta fall Martin. Genom att studera en enskild

¹⁷⁰ Jemn, Andreas, Anton Rolandson Martin Sveriges första Polarforskare, Svenska Polarforskningssekretariatet, Stockholm 2008. Sidorna 12-20.

person finns det en möjlighet att fördjupa sig i händelser som varit livsavgörande för denna person. Händelser som avgjort dennes öde och val.

En lång tid har iag haft, at rasta med mina trädben, och mer bryderi än som de varit värde. För det ena betaltes åt en bildhuggare 20 plåtar: iag nödgades taga mig et tid som detta intet var at sätta lite til: det kåstade 5 plåtar, sedan stego de öfriga utgifterne util deras fodrande, men mera til 30 plåtar fult op.

Nu bör iag Gud skie låf så vida, at iag kan gå ut: Gud gifve mig lycka däruthe!¹⁷¹

6. Källor & Litteraturförteckning

6.1 Otryckta källor

Stockholm

Bagge, Peter Samuelsson; Brev till Pehr Wilhelm Wargentin, Pehr Wilhelm Wargentins arkiv, Kungliga Vetenskapsakademien Stockholm.

Linné, Carl von, Brev till Pehr Wilhelm Wargentin, Carl von Linnés arkiv, Brev till Wargentin, Kungliga Svenska Vetenskapsakademien.

Martin, Anton Rolandson, Självbiografiska anteckningar, Kungliga Vetenskapsakademien.

Martin, Rolandson Anton, Pehr Wargentins arkiv; Inkommande brev; vol. E1: 14. Kungliga Vetenskapsakademien.

Uppsala

Martin, Anton Rolandson, Brev till Carl von Linné, Linné korrespondensen Kapsel 10 blad 35-61, Uppsala universitetsbibliotek.

¹⁷¹ Martin, Anton Rolandson, Självbiografiska anteckningar, [Sidan 73].

Martin, Anton Rolandson, Brev till Pehr Wilhelm Wargentin, Pehr Wilhelm Wargentins arkiv

Martin, Anton Rolandson, Pronoio Theologia, Eller en Naturlig Gudskänedom af dess försyn och Skickelser så wähl i anseende til menniskans egen Conservation, som och til hela samhældens Regeringars, Republicwers, Oeconomiers, wtenskapers bästa, omstiftan, upkomst och aftagande, Uppsala 1755, Uppsala universitet, Uppsala universitetsbibliotek, Nordins samling 1703.

Martin, Anton Rolandson, Brev till Pehr Wilhelm Wargentin, Uppsala universitetsbibliotek, Ihreska samlingen, 197.

Helsingfors

Index In Matriculum Academiae Aboensis, Helsingfors universitetsbibliotek, HYK, MS index sidan 127a, Åbo 1745

Nationis Sveo-Gothicaes Matrikel, Helsingfors universitetsbibliotek, HYK MS Sv. Nationens matrikel I 259, Åbo 1745

Litteraturförteckning

6.2 Primärkällor

Browallius, Johan *Tankar öfver hur naturkunnigheten och huru den bör bedrifvas vid en academie*, Kungliga Vetenskapsakademien, Stockholm 1737.

Browallius, Johan, ”Känningar af Guds försyn vid nyttiga Vetenskapers främjande, preseidietal i Kungliga Vetenskapsakademien 1747, Kungliga Vetenskapsakademien Broschyrserien, Stockholm 1747

Browallius, Johan, ”Tankar öfwer Historiae Naturalis nytta wid ungdomens uppfostran och underwisning”. Peter Jörnason Nyström, Stockholm 1737.

Linné, Carl von, *Deliciae Naturae*, Tal hållit vid Rectoratets nedläggande, Uppsala Dom-Kyrka

Derham, William, *Physico-Theologia eller til Gud ledande naturkunnighet. Medelst Jord-Klotets och de deruppå befintelige Creaturens upmärksamma Betractelse; til ögonkeneligit bewis, Af en Gud är til, och at han det högsta Goda, samt ett alsmäktigt och allwist wäsende är. Med Koppar-Stycke Jämte curiose anm,ärningar och Experimenter*, Övers. Anders Nicander, Joh. Laur. Horrn, Stockholm 1737.

Wolff, Christian, *Vernuftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele das Menschen, auch allen Dingen uberhaupt, Den Liebhabern der wahrheit mitgetheiler* Frankfurt & Leipzig, 1720.

Wolff, Christian, *Vernuftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen zu Beförderung ihrer Gluucksecligkeit, den Liebhabern der Wahrheit*, Frankfurt & Leipzig, 1720.

Wolff, Christian, *Vernuftige Gedancken von dem Gesellschafftlichen Leben der Menschen und insonderheit Dem Gemeinen Wesen zu Beförderung der Gluckseeligheit des menschlichen Geschlechtes/ Den Liebhabern der wahrheit mitgetheiler*, Frankfurt & Leipzig, 1736.

Wolff, Christian, *Vernuftige Gedancken von den Wurckungen der Natur, Den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet*, Frankfurt & Leipzig, 1723.

Wolff, Christian, *Vernuftige Gedancken von der Absichten der Naturlichen Dinge, en Liebhabern der Wahrheit*, Frankfurt & Leipzig, 1726.

Martin, Rolandson Anton, I Kungl. Vetenskapsakademien publicerade rön: Meteorologiska Observationer, gjorde på en Resa til Spits-bärge 1758, Lars Salvius förlag, Stockholm 1758

Martin, Anton Rolandson, Kungliga Svenska. Vetenskapsakademiens handlingar, Beskrifning på en Procellaria, som finnes vid Norr-polen 1759, Lars Salvius förlag, Stockholm 1759

Martin, Anton Rolandson, Bergens och de mindre Fjällens fördelaktighet til Boskaps-Skötsel, Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 1762, Lars Salvius förlag, Stockholm 1762

Martin, Anton Rolandson, Thermometriske Anmärkningar öfver värman i människans kropp, Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 1764, Lars Salvius förlag, Stockholm 1764.

Martin, Anton Rolandson, Physiologiska Rön och anmärkningar, om de i Finland hos almogen brukelige Badstugors nytta och Skada, Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 1765, Lars Salvius förlag, Stockholm 1765.

Martin, Anton Rolandson, Thermometriske Rön öfver afgörande medels, samt til mat nyttjade Svampars, verkan på Människans kropp i afseende på Värma och Köld, Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 1766, Lars Salvius förlag, Stockholm 1766.

Martin, Anton Rolandson, Rön som bevisa, Sömn Svalkar Människans Kropp, Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 1768, Lars Salvius förlag, Stockholm 1768

Martin, Anton Rolandson, GORDIER, KNUT eller TRÅD MASKAR, Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 1771, Lars Salvius förlag, Stockholm 1771.

Martin Rolandson Anton, D. D. Buxbaumia, Quam, CONSENS EXPERIENT. FACULT. MEDIC. IN ILLUSTRACIA ACADEMIA UPSALIENSIS, Sub Praesidio, VIRI NOBILISSIMI ET EXPERIENTISSIMI, Dn. Doct. CAROLILINNAEI,... Diss. Uppsala 1757

6.3 Sekundärlitteratur

Awebro, Kenneth *Grönlandskompaniet: resor och utforskande av Arktis vid mitten av 1700-talet*, Umeå universitet, Institutionen för Idé och lärdomshistoria 1996.

Broberg, Gunnar, "Linné och linnéanerna", I: 17 uppsatser i svensk idé och lärdomshistoria", Bokförlaget Carmina, Uppsala 1980

Danneskiöld – Samsöe, Jakob, F. C., *Muses and patrons cultures of Natural Philosophy in seventeenth-Century Scandinavia*, Media-Tryck, Lunds Universitet 2004

E. O., "Adel och borgerskap bland polarhavets isberg", - Nautisk tidskrift, organ för svensk sjöfart, 1932:32, Göteborg 1932.

Dunér, David, *Världsmaskinen Emanuel Swedenborgs Naturfilosofi*, Nya Doxa, Riga 2004.

Eliasson, Pär, "Apodemikern Linné. Ett bidrag till den vetenskapliga resans metod", *Så varför reser Linné? Perspektiv på Iter Lapponicum 1732*, Red. Jacobsson Roger, Kungliga Skytteanska samfundet – Carlssons, Umeå 2005,

Ericsson, Tom, "Norrländ-Framtidslandet", Tvärsnitt, Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning, 1984:2.

Fjellström, Phebe, "Linné som folklivsforskare", *Så varför reser Linné? Perspektiv på Iter Lapponicum 1732*, Red. Jacobsson Roger, Kungliga Skytteanska samfundet & Carlssons, Umeå 2005.

Franzén, Olle, "Martin, Anton Rolandson", Svenskt biografiskt lexikon band 25, Nordstedt tryckeri, Stockholm 1985-1987.

Fries, Theodor M, *Lefnadsteckning av Linné. Senare delen*, Fahlcrantz & Co, Stockholm 1903.

Fries, Theodor M, *Bidrag till en lefnadsteckning öfver Carl von Linné*, Akademisk boktryck, Uppsala Universitets Årsskrift 1893

Fries. Theodor M, Bref och Skrifvelser af och till Carl von Linné med understöd af svenska staten utgifna af Upsala universitet, Första afdelningen Del. 1, Skrifvelser till offentliga myndigheter och till Kungl. Vetenskaps societeten i Upsala, Stockholm 1907, Del 3, Bref till och från svenska enskilda personer A-B utom Bäck, Stockholm 1909, Del. 4, Bref till och från Abraham Bäck 1741-55, Stockholm 1910, Del. 5, Bref till och från svenska enskilda personer: Bäck (1756-76), Stockholm 1911,

Fries, TH. M. och Hulth J. M., Bref och Skrifvelser af och till Carl von Linné, med understöd af svenska staten, utgifna af Upsala universitet, Första avdelningen, Del. 7, Bref till och från Svenska enskilda personer Hasselgren-Kallström, utgifna och med upplysande noter försedda, Upsala 1917.

Frängsmyr, Tore, *Woolfianismens genombrott i Uppsala, Frihetstida universitetsfilosofi fram till 1700-talets mitt*, Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter rörande Uppsala universitet C Organisation och Historia, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1972.

Frängsmyr, Tore, *Vetenskapsmannen som hjälte. Aspekter på vetenskapshistorien*, P. A. Nordstedt & Söners förlag, Malmö 1984.

Frängsmyr, Tore, "Science in Sweden. The royal Swedish academy of science 1739-1989", Science history publications USA 1989.

Frängsmyr, Tore, Svensk Idéhistoria, Bildning och Vetenskap under 1000 år, Del 1 1000-1809, Natur & Kultur, Stockholm 2000.

Gertz. O, "Några ord om de första anteckningarna till Spetsbergens flora i svensk litteratur", Botaniska notiser för år 1916, Lund 1916.

Grape Anders, Ihreska handskriftssamlingen, Uppsala universitet, del I, Uppsala 1949.

Grape Anders, Ihreska handskriftssamlingen, Uppsala universitet, del II, kommenterande katalog, Uppsala 1949

Hankins, Thomas L, Science and the Enlightenment, CAMBRIDGE HISTORY OF SCIENCE, Cambridge University Press 1985

Heckscher, Eli, *Svenskt arbete och liv, Från medeltiden till nutid*, Bokförlaget Aldus Bonniers, Stockholm 1971.

Hidal, Sten, "Förblindande en vidskeplig allmoge" – Linnés inställning till kristendomen", Signum Katolsk orientering om kyrka, kultur och samhälle, 2007:1.

Hjelt, Otto, *Åbo universitets lärdomshistoria Naturalhistorien*, Skrifter utgifna av Svenska litteratursällskapet i Finland XXXII, Åbo universitet lärdomshistoria, Helsingfors, 1896.

Hulth, J. M., *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné, Med understöd af svenska staten, Utgifna af Upsala Universitet, Andra afdelningen, Del.1 Adanson-Brunnich, Upsala 1916.*

Hulth, J. M. och Uggla, Arvid H. J., *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné, Med understöd af svenska staten och Wenner-Grenska samfundet, Andra afdelningen, Del.2, Brugmans-Burman, Uppsala 1943.*

Hultin, Arvid, *Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litteraturhistoria ur odlingens hävder under frihetstidens senare del, Tidnings & Tryckeri-Aktiebolagets tryckeri, Helsingfors 1910.*

Hägglund, Bengt, *Teologins Historia, En dogmhistorisk översikt, Liber Läromedel Lund, Lund 1956, 1981.*

Jenn, Andreas, "Anton Rolandson Martin Sveriges första Polarforskare", Svenska Polarforskningssekretariatets årsbok, Stockholm 2008.

Jonsson, Kjell, *Tro & Vetande, Harmoni eller konflikt, en idéhistorisk introduktion till förhållandet mellan vetenskap och religion i västerlandet, Carlsson, Stockholm 1991.*

Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria Frihetstiden, P.A. Nordstedt & Söners Förlag, Stockholm 1978.*

Lainema, Matti & Nurminen, Juha, *Ultima Thule arktiska upptäcktsfärder, John Nurminens stiftelse, Helsingfors 2001.*

Lindroth, Sten, *Vetenskapsakademiens historia 1739-1818, utgiven av Kungl. Vetenskapsakademien, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1967.*

Malmeström, Elis, *Carl von Linnés Religiösa Åskådning, Svenska kyrkans Diakonistyrelses förlag, Stockholm 1926.*

Nordmark, N. V. E., *Pehr Wilhelm Wargentin Kungl. Vetenskapsakademiens sekreterare och astronom 1749-1783, Almqvist & Wiksells, Uppsala 1939.*

Nordström, Simon, "Anton Rolandson Martin", I: Ymer, utgiven av svenska sällskapet för antropologi och geografi, Stockholm 1882.

Radler, Aleksander, *Kristendomens Idéhistoria. Från medeltiden till vår tid, Studentlitteratur, Lund 1988.*

Svanberg, Ingvar, *Linnéaner. Carl von Linnés lärjungar i Sverige. Wahlström & Widstrand, Finland 2006.*

Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, *Tusen år av invandring En svensk kulturhistoria*, Gidlunds förlag, Stockholm 1992.

Sörlin, Sverker & Fagerstedt Otto, *Linné och hans apostlar*, Natur och Kultur, Örebro 2004.

Sörlin, Sverker, *Framtidslandet Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Carlsson Bokförlag, Malmö 1988.

Wråkberg, Urban, *Vetenskapens vikingatåg, Perspektiv på svensk polarforskning 1860-1930*, Institutionen för idé och lärdomshistoria, Uppsala universitet 1995.

Ährling, Ewald, *Festen till Carl von Linnés minne i Uppsala 10 januari, 1878*, Lundequistiska bokhandeln, Uppsala 1878.

6. Appendix

Här följer ett utdrag av Martins uppsats ”Pronoio Theologia”, ventilerad i Uppsala 1755.

Tronio Teologia

Eller om en Naturlig Guds kännedom

Af

Dess försyn och skikelser

Så wähl i anseende til människornas Conservation, som och til hela samhældens Regeringars, Republiqver oeconomiska vetenskapers bästa omskiften upkomst och aftagande

Af

Anton Rolandson Martin, Uppsala 1755

Transkriberat av Andreas Jemn

J J J R N

”Jag vet Herre, at människans wäg står icke til Herren, och thet står i ingens mans mackt huru han vänder och sin gång styra skal Serem. 10 cap wers 23.”

Den alvisa Skaparens försorg, försyn och kärleksrika omvårdnad för sina skapade creatur är så stor undransvärd, gudomlig, och oyutsynlig; at jag stammar i häpenhet, förundran och vördnant. Då jag den samma skall beskriva dess omsorg och försyn går så långt så vidt och bordt at intet tusende dagar tusende åhr, och tusende tidevarf förmå den, at inse och ransaka.

Man har emot Atheister sammanskrifvit många böcker som witna om Skaparens Wishet och godhet i anledning af de Skapade tingens ordning obegriplighet, och förnuftiga sammanhang: Såsom Derham i sin Pyhsio Theologie: Kruger i sin Naturliga Theologie. Rajus (Ray) et. Så få at aldeles herrar Öehl i natural historien är uträknad för en Naturlig Theologie: såsom Entomoteologia, som handlar om guds kannedom af de små kräken ichtoteologia af fiskarna Ichtotheologie af stammarna o. s.w.. Så hafvaskrifvit om Guds försyn. Hur wida den styra och skickar sig men nästom til bästa: Regerar öfver rewolutioner tid och omstiftan stater

och Riken envähl en o.s.v.¹⁷² De, sielhfva Atheister som nekar både Gud och försyn, skal sielfh kunna med sitsamvethe witna och säga, huru ofta den har varit uppenbarad i och genom honom. Det wi siehlf hafva försökt och ägt en Historisk kundskap om; det plägar wi lättare kunna finna oss uti: en Atheist lærer därföre af Guds försyn och Skickelser finna sig mehra öfvertygad än afomrörde skrifter, som endast handla om al tings underliga Skapnad ändamåhl och orsaker. Johan Wilmot Chrafver af Rochchester nekade med några skiähl Guds försyn; men af samma Chrafvers Historia och likt ventation utgifvna efter dess död af Guilberto Bourneto har man de klaraste bevis til den stora försynen som sedt och födt honom I sin lefvnads tid, och den han, så gudlöst förnekat.

Såsom wi äro så beskaffade at wi intet gärna komma at tänka något förut wi hafva til detta ringa arbetet 1:o det kraftigaste bevis emot Atheister såsom de äro af twänne slag: de gräöfsta som neka en gud: de andra som neka honom med sina gärningar: altså et (s.2)bevis emot bägge två, och de äro de siehlfva som lefva fast oförskylt under en så berömhvärtig regering, och en så gudomlig försyn den nu tilfyhlest kunna prisa 2:o Det igenom Guds underliga wägar med oss menniskor påminna oss hans godhet, ähra och pris. 3:o Det då oss går ihla intet strakst tro , at dess Chadonis guld och hielp för oss är utesluten. 4:o Det wår nöd och åliggande fly endast til honom, hwarden al hielp och förlossning komer. Historien är et witne och bevis til det som hvardt är en moder til ahla våra omdömen och wår kundskap: hon skal och här bli wår ledare, och efterrättelse.

Wi wilja här intet befatta oss med Guds skickleter, wishet och försyn i Naturens Riken; utan endast så wida den angår oss menniskor och wår conservation. De händelser och tilfälligheter hvilka i almänheten förekomma: skola våra grundsanningar til det, wi sluta och dömma wilja.

Wi wilja först följa barn och ungdomen ifrån de spädaste åldren, til manna åhren, och under det samma reflectera uppå de skickelser som ske med oss sielfhva, och sedan för det andra, bese Guds försyn med menniskan i anseende til andra, el då när hon är i det almänna, at bli et sociabelt diur och medlem i Samhället. I twänne särskilta Cap. wälja wi bägge delarna afhandla.

Första Capitlet

¹⁷² Verilamus (Bacon) och Skofsvet voro endast bekanta af de andra vegnar af de nyare som jag hvet.

Försynen är en af Guds stora egenskaper; den är det närmaste förenat med wisheten: Wishet är det at skickeligen och wähl lämpa medlen, och sina uträkningar til wissa ändamåhl.

Igenom Guds wishet är denna världen tilkommen. Igenom försynen blir hon bibehållen. Den förra avser skapelsen; den senare bibehållandet. Försyn är altså en continna creatio: Ingen ofulksomhet utan den största fulksomhet af et gudomligt wäsende; Emedan tingen äro contingenta och intet beständiga så förstår man hvarföre det är större konst at bibehålla färgängliga ting i en förnuftig ordning, än såsom ofärgängliga ok beständiga. Där icke det en större konst och möda wid: at sätta en hop saker af åtskillig skapnad, och som äro omstiftan underkastade i ett sammanhang på hvar annat, eller ordning än af sammansatta saker, som äro afenhandla likhet och omskiftan. Det bibehåller de tingen, som efter skapelsen alltid blifwa i sit tilstånd behöfvas ingen omvårdnad och Skötsel wid man at bibehålla den sedan skapelsen är en större konst. Så det är det sennare som kallas försyn: den är en kundskap, som aldrig tilkommer Creaturen, utan Gud ahlena . Ty et uhrverk, som ofta behögfs omlagas, kan i detta tilfälliga tilståndet, intet wara något perpetium mobile; men ehuru alt ting i Naturen äro förvanskliheten undergifvit, så bibehålles det, så länge Skaparen wihle. Han tänka: världen har snart stådt 6000 åhr; men ho hafvar sedt henne aftaga! Herren kan säga at hon föråldras til sina krafter och gåfvor: nemlig at jorden och marken bär spädare wäkster än förr: vet man nästan hafva warit refver, och mrd tiden wansläcktas til dvärgar o.s. m.

Om storwishet! O en stor försyn! At under hålla så många tusende lif, så många tusende matskar och kräk, och under intet lida afsaknad, hvarken på rikedomar och försiktighet, at hafva utwägar för så många. Wi förundra oss öfver stora herrar, som intet annat giöra än gifva det ena gästabudet efter det andra; den ena festinen efter den andra;: men wi se på slutet, at samma Herre, som warit frikostig måste omsider draga in med denna hushåldningen, ehl och blifwa Banqverout. Doch hvaröfre förundra wi oss icke myccket mehra öfver vår Gud? Ingen Historia har optecknat at på dessa 6000 åhr, som världen har stådt, at Guds skicklese, försorg och kärlek warit bordta.för människosläktet.

Det är det förunderligaste af Guds hushåldning i Naturens Riken, den aldrig den visaste manne gång. Kan bergripa huru af et tings destruction och undergång et nytt upkommer, och Naturens wilja är. Archiater Linneaus i sit tahl om märkwärdigheter uti insecterne har förelagt oss denna underliga förwandlingen då han säger. ”Jorden är plantans föda, plantan maskens, masken foglens, och foglen ofta rofdiuret af roffogelen , roffogelen af masken matsken af örten, örten af jorden: Då menniskan som alt under til sin nytta blifwa ofta rofdiurets, roffogelens , roffiskens, matskens och jordens föda. Då går alt omkring. De starkaste stenar och hälleberg går det sammaledes med, at de desteneras och åter till

sammanfogas. Om Schiffersten ligga länge (s.5) emot någon lerjord blifva de blötare och låta uplösa sig til lera, hwaraf de först är sammansatta. Ingen ting förstörer bärigen mehr än victriolen; ingen sammansätta dem heller bättre. Så ahla stenar, som äro brunfläckiga ser man det hos oss. Jag har sedt sådana fläckar mit i stenarter. Huru de kommit dit, wet jag nu. Jag har sedt victriolenförstöra den tätaste marmor. En sten som kallas siehlfräthsten finnas mycket på Öland och i Finland söndervittras i luften utan tvifvel af något aidum vitriol: som finnes i henne. Men flera sådana exempel. Victriolen genererar andra stenarter af sig åter igen. I sandbankar skal man ögonklarligen se: huru gräfva och finare sandstenar blifva tilsammanhang yttrade af henne: hur åtskilliga slag Tophi upkomma på samma sädt. Jag tilstår at jag intet begriper detta. Kan någon handverkare af det, som han förstörer, och kastar bordt ännu betiäna sig til andra slöjder så anse wi honom för mycket ihlistig och klok huru mycket mehra hafva wi at förundra en klokhet, som dock til intet giöra många ting, och mit uti detta intet eller förvanskliga upväcka et nytt, som lika fult som det förra fulföljer sin warelse.

Det svenska ordet försyn, betyder så mycket som syna något för; och kommer öfverens med latinernas *providentia* och *praswedere*. Det se något förut är en stor sak. Det fodras mycken ärfarenhet och wishet innan en man kan kallas försiktig; och inse sakernas sammanhang. Det menniskor är med vår försiktighet intet et grand at räkna; emodt den gud äger. Skal någon af oss wara försiktig så skola wi ha många öfverläggningar och lång tid, at se oss före på. Wi måste samla många omständigheter, innan wi tiltro oss at inse våra eller andras öden, efter någon tid: men gud har förän världens grund lagder blef teknadt våra själar på sin hand och ännu mehra räknat våra hufvudhår 1 cor. 9. 9.:10. och ännu obergripligare är det at han wet våra tankarähven flyktiga och utan bestånd de och äro. Han ransakar vårt hiärta och pröfvar våra niurar och innersta delar, som bäst ligga förenade i kroppen den ransakar han innan de någonsin tilkommit. O en utesynlig och stor försyn (s.6) Vår ransakning och försiktighet kan icke ännu intet jag skäms tala om den. Den tid som wi förutse är såsom en knäpp mot den långa och ewiga tiden, som Gud förutser. Vår ofulksomlighet skönjas därutaf at wi måste giöra oss kunniga, om det wi skola förutse; men Gud inser af evighet ahla oändliga omständigheter, såsom i et ögonblick närvarande och på et stähle och en gång.

Det som nu mehra kunde sägas uttrycker de la Houssaie i sina *Reflectiones Morales* p 200 *quelqwe wariete qui pariooise dans le monde, on y remarqwe neamoines in certain enchainement secret et un ordre regle` de tout temps par le providence qwi fait qwe chaqwe chok marche en son rang, et swit le cous de la destinée.*

Wi födas intet igenom någon blind händelse til denna världen. 200 åhr nästan, innan Cyrus blef födt nämnde gud honom wid namn at han ämnade honom at utföra stora saker Ef XLV och Syst libr 1 cap 4. Redan 3949 åhr innnan världens frälsare föddes och uppenbarades i köttet, blef han utlåfad genes. 3:w 15. Många världsliga hiältar Herrar och berömliga män har försynen tid efter annan frambrakt: efter det han welatuprädta eller störta land och folk. Moses blef ifrån en ringa fåraherde, en stor domare och general i Israel, för det at Gud skulle genom honom frälsa det folk, som han wihle giöra sit förbund med. Ibland hafva hiältar af en sämre fröjd, och intet, så för deras lofliga gärningars skul, som icke mehra, at han wihle winna pris och ähra på et ehler annat folk upkommit. Såsom Pharao tilstüddes at plåga de Hebreer: såsom den berömbda Tamelan, som öfverströmmade hela Asien med krig och blod och kallade sig Fra Dei: såsom den grymma Attila Hunnernas Konung, som ifrån en liten släkt whid Palus Maeotis ehler Cirearsie kom med sit ströfvarepartie et oförsiktigt folk, och want hela öfre delen af Europa, Hungarien, Tyskland och kallade sig Flagellum Dei: såsom Mahomet med et ringa betydeligt folk, gjorde början til det stolta Roms förtryck. m.m. (s.7) Jag kan intet utan sinnenas rörelse nämna den store Gudens försyn och omvårdnad om vårt fädernesland. Midt under de största stormer, under den bistraste Himel, för både Regering och lära, har han upväckt hiältar hos oss. Ingen Swänsk nämner utan wörndnad och kärlek Konung Gustaf 1:a som då Riket skuhle blifva et rof för egennyttiga grannar, och et offer för en Tyran, upkom, han fast ifrån ringa wihlkor,; doch med et ädelmodigt härta, at frälsa oss : då Riket skuhle blifva, och jämwähl redan war en Theater för de bedräfligaste händelser. Wi hafva at tacka honom för vår frid ännu i denna dag, och för den rena och oförfalskade läran. Konung Gustaw Adolf, kommer ifrån en så ädelmodig härkomst, war nu mindre född til mycket stort: då han frälste de Ewangeliska ständerna i Tyskland. Det är nog: Wi som är infödhä behöfva nu berömma honom hans namn kan intet wara odödligare, än jämwähl i samma Nations minnen. I Förbigående af andra hiältar herrars födelsewarit lyckliga. Kan den kloka Carl XI för sin hushåldning, och den tappra Carl XII för sin lycka och många segrar nu noga berömmas. En gudomlig han war öfver honom: då han i sit första profwid Narwen slog 800000 man med 8000, en hel skara emodt en ringa hop.: då han hielpte de betryckta Evangeliska i Ständer 3åhr 1707: då han måste taga sin tilflycht til Tartarer och Barbarer: sedan han sadt sig hos grannarna i förundran ilwilja och äfventyr; och ändock undkom de ogudaktigas hand så at de nu rörde honom: Står jag in i Guds församling och kyrka så är Guds försyn wid en eller annans lyckliga födelse jämwähl där hvilka som ändelige, Strids män och stridande hieltar emodt världens första mörker och wihlfarelse i Ehvigheten hava wäldeliga kåmpat, och fådt öfverhänderna. Pius uti Kyrko Historierne

många exempel därom.. Midt uti Judarnas förtryck af främmande nationer, lät Gud se sin omsorg och omvårdnad för dem. Ehuru ofta de likvihat affallit . Han skickade Propheterna Daniel, Jeremias, Jonas, som skulle predika bättring, för det syndiga Niniwe, och flere exempel, som den heliga skrift oss förelägger af Guds försyn.

Då hela världen war Påfvens wihlfarelser, ärelystnad och egennyttiga undergifven, upväckte Gud en stor reformator och lärare i sin församling, Martin Luther, som ifrån en ringa munk blef et så stort Guds utkoradt redskap. Vårt arbete skulle intet mehra tilväxa än i upnämnande af den stora försynens almacht til sin kyrkas och församlings bibehållande; Therfore hänvises Påfven til ahla Kyrko Historier, hwarutur man hämtar fulkomligare insikt och kundskap än af desse få exempel. Då wi vidare in i den philosophiske världen och se där wettenskapernas tihlwäkt och förkåfran. Så har Guds skikelser och warit wid den, ehler en annan känd mans födelse. Intet land är som icke frambrackt sina snillen, ingen wettenskap sin Herre och restaurator.

Seneca och Balthasar Gracian twänne stora moralister woro ifrån Spanien hemma. Ifrån Frankrike Des Cartes et Cartelius en restaurator af Aristotelis Philosophie. Cassini, Piccardi, Fontenelle, Perault, Mariotte, Gassendus, de la Hire et ahla stora, Physici och mathematici. Ifrån Sweits, Schentzer en stor naturransakare. I samma wettenskap hafva i Frankriket Tournefort, Geofroi, Reaumur warit namnkunniga. Uti Italien hafva Torricellus.

Orebbeilius, Franssiskus Tersius de Lanis, Ricciolus,---

warit stora Physici mathematici. I ängland Nieuton, den yppersta Physici och mathemat, som ännu sedt solen: Haley, Flamstedt, Thomas Harriot, Hartsoeker, Wihston, Neper, Keil.

I Holland Muskenbroek. Och de som med sina närglas (microscop) hafva upptäckt de minsta och finaste ad Skaparens wärk Hoek, Loewenboek---

I Tyskland, Hewelius, Kepplerus, Otto Guerike som upptäkte luftpumpen. Baron Leibniz den skarpsinniga uti många wettenskaper, en restaurator, Christian Wolf...----- ---.

I Preussen Nicol: Copernicus, en förträfflig Astronom. Som gedt oss en tillförlitlig kundskap och system om de ofantliga himla kropparnas rörelse, och vårt systema planet.

I Danmark en intet mindre berömdt Astronom Tycho de Brahe, Römer et man uti Poesi, moral, Histor, någon förträffligare än Baron Holmberg.

I vårt fädernesland nämner jag ibland otaliga många, Polhem, den största Archimedes, Celsius, Elwins, Klingenstierna, Hierne, (s.9) Wallerius. I Natural Historien har ännu intet världen sedt större lius, diupare insikt och förkåfran än genom vår Withra Linneaus. Han är större hos oss i denna saken är Plinius hos de Romare. Wi kunna gratulera oss af de yppersta män, som skrifwit i ahla naturens Riken, som Wallerius i stenriket, och jämwähl Åbo

procancellarius och Biskop Browallius. I Entomologien Cammar Herren de Geer och Linneaus. I Ichtylogin Artedi. I ornitologin Prof Lechse i Åbo. I upletande af Naturens couriositeter och deras nogare beskrifvning, Prof Kalm i Åbo.

Dagelige ärfarenheter ger flere exempel, och Historia Literaria hafva dem öfverflödigare än jag swm här kan införa. Herrar och en studerad man, finner sig i dessa bekanta kiända förtjänster, at deras lefnad och födelser warit oss lyckliga, och tilskikade genom den Gudomliga försyren.

Hela Graekeland och Rom med sina lärda män och de Wethenskaper, därifrån kommit, lärde hadfva warit nog öfverflödiga bewis til det wi på stådt: men skulhe wi tillägga dem, swarade bokens ändamåhl nu heller med ringa kundskap därtil.

Principio Theologia

eller En Naturlig Grund
Læremåde

af Løkke og Skiltes

for at være i overensstemmelse til indvirkning og Conserva-
tion, som er til Guds Samfund Anger
guds, Republiques, oconomien og den
guds guds, over den af
tegen . m. m.

af
Anton Holmgaard Martin

Denne er et Brev, et navn som er en
... i den ...
... 10 Cap vers 23.

Denne er et Brev, et navn som er en
... i den ...
... 10 Cap vers 23.

Denne er et Brev, et navn som er en
... i den ...
... 10 Cap vers 23.

Denne er et Brev, et navn som er en
... i den ...
... 10 Cap vers 23.

Denne er et Brev, et navn som er en
... i den ...
... 10 Cap vers 23.

Jeg kan intet uden jeres sønske nuerne
 i den søde Guds forsyn og omsorg
 om vort Læderens Land. Mit inderske
 Paastøen, inderske den høieste
 for vort Anger og Lær, her for
 vort Gættar hos os. Ingen svær
 var uden vort inderske og Evangelium
1707. Som du vilde skulle bliv en
 [en nyttige grænser, og at offer for en
 Tyrann, som du selv ifør vinge vil:
 der, dog med et udatmodig Gættar at
 sølpe os. Du vilde skulle bliv en
 jernværdig inderske en Theater for den
 Læderens, den Gættar. Dig Lærere at
 Lærere for vort inderske i den
 [Dag og for den søde og afværdig, Evangelium
1707. Ingen Gættar at det, Lærere i den
 for udatmodig Gættar, 1707, inderske Læderens
 vort inderske. Du selv Lærere den Evangelium
 Lærere i Evangelium. Det er nu. Dig
 som vort inderske Gættar og Lærere Lærere
 Lærere nuerne kan intet en udatmodig, en
 [som inderske i Evangelium Nations nuerne

af forbigående
 vort inderske
 Gættar, og
 og mange inderske
 vort inderske
 pa prof ind
 an for inderske
 Gættar den inderske
 1707: ad
 til Lærere
 for inderske
 for; og inderske
 for at den inderske
 for inderske
 en eller inderske
 [Gættar som inderske
 Gættar inderske
 Lærere inderske
 Gættar, og inderske
 vort inderske
 Lærere inderske
 om inderske
 Gættar inderske
 Gættar, som
 for det inderske
 den inderske

Jeg kan intet uden jeres sønske nuerne
 i den store Guds forsyn og omsorg
 om vort Læderens Land. Mit vnder de
 Paastøen, vnder den høje
 for vort Anger og Lær, her for
 vort Gættar hos os. Ingen svær
 var uden vort ind og Evangelium
1707. Som du vilde skulle blive at
 [nærmest] gættar, og at ofte for en
 Lygde, og som her i sin vinge vil
 for, og med at udalmodig Gættar
 [sælpe] os. Du vilde skulle blive, og
 [jævn] vider om en Theater for
 [Læderens] Gættar. Dig her at
 [Læderens] for vort ind om i den
 [Læderens] for den om og ofte for
 [Læderens] Gættar at det, som i sin
 [Læderens] Gættar, om og vider
 [Læderens] post. Du her for den
 [Læderens] i England. Det er nu. Dig
 [Læderens] her om og vider
 [Læderens] den ind om udalmodig, en
 [Læderens] i jernna Nations nuerne

I forbigående
 vort Gættar, og
 og mange for
 vort ind om
 og for den
 Gættar i den
 1707: at
 for Læderens
 for Gættar
 og vider
 for den
 for Gættar og
 en eller om
 [Læderens] som
 Gættar om
 Gættar og
 og for
 vider om
 Læderens af
 om og om
 Gættar affallig
 Gættar, som
 for den ind
 den helige